

OOSTVLAAMSE ZANTEN

DRIEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN
van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen
en van het internationaal studiekomitee voor ommegangsreuzen

Redactie : Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B-9620 Zottegem
Maurits Broeckhove, Marcel Daem, Erik Demoen, Arnold Eloy, René Haeserijn,
Marc Jacobs, Roeland Van de Walle

Ruil en Recensiedienst : Arnold Eloy, Bibliotheek, Kraanlei 65, B-9000 Gent.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Prijs : 150 F

INHOUD

B. DHOORE. Onderzoek naar de invloed van de film. Film te Gent 1919-1930 en de bioskoopbezoeker.	141
J.H.A. de RIDDER. Zestiende-eeuwse gerechtigheidsstaferelen in Vlaanderen. Drie <i>Laatste Oordeels</i> schilderijen.	157
W.L. BRAEKMAN. Zonderlinge geboorten te Schorisse in 1736.	167
M. DAEM. Bedevaartattest Santiago de Compostela 1603. Antwerps pelgrim Lucas Vander Hagen.	169
R. van der LINDEN. Jubileum 'Volkskunde' en een Jubileumnummer 1913.	198

Bondsleven

Vierde geschied-, volks- en heemkundige boekenbeurs voor Vlaanderen.	140
Schenkingen aan Bond en Oostvlaamse Zanten.	166
R. van der LINDEN, L. BEYENS, R. VAN DE WALLE, A. ELOY, G. WEZE. Algemene Statutaire Vergadering. Jaarverslag 1987 Bond, Museum, Bibliotheek, Kantklub, Balans.	189

Boekbesprekingen

L. CARLEN (Ausz.). Forschungen zur Rechtsarchäologie und rechtlichen Volkskunde. <i>M. Daem</i> .	181
M. DEVOS, H. RYCKEBOER, J. VAN KEYMEULEN. Woordenboek van de Vlaamse dialecten. Deel 1. Landbouwwoordenschat. Aflev. 3: Het Erf. <i>R. Haeseryn</i> .	183
P. LYSAGHT. The Banshee. The Irish Supernatural Dath-Messenger. <i>H. Lox</i> .	184
M. BOISDEQUIN. Les souvenirs mortuaires d'enfants 1840-1980. <i>L. De Cock</i> .	186
R. van der LINDEN. Mariabedevaartvaantjes. Volksdevotie op 1175 vaantjes. <i>M. Broeckhove</i> .	199

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van
Gent, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse
Gemeenschap, Algemeen Beroepskrediet en IPPA.

VIERDE GESCHIED-, VOLKS- EN HEEMKUNDIGE BOEKENBEURS VOOR VLAANDEREN
BRUGGE STADSHALLE (MARKT) ZONDAG 25 SEPTEMBER 1988 9.30 - 18 UUR

*Dé gedroomde beurs voor al diegenen die meer willen weten en lezen
over archeologie, familiekunde, geschiedenis, heemkunde en volkskunde
in Vlaanderen. Met méér dan 60 stands !*

P R O G R A M M A

9.30 - 11.00 OPENSTELLING van de Boekenbeurs door de Heer Frank VAN ACKER, Burgemeester van de Stad Brugge en door de Heer Renaat VAN DER LINDEN, Voorzitter van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen en lid van de Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde.

FEESTREDE door de Heer Andries VAN DEN ABEELE, Voorzitter van de Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle en Voorzitter van de Internationale Raad voor Monumenten en Landschappen België (ICOMOS)

VOLKSLEVEN OP GEVELS EN MONUMENTEN

Een bijdrage tot de Gentse najaarstentoonstelling "Architectuur als buur".

Voorstelling van de HERUITGAVE van "ROND DEN HEERD" (1865-1902), het tijdschrift van Guido Gezelle, door de Uitgeverij FAMILIA ET PATRIA (Roeselare).

UITREIKING VAN DE VOLKSKUNDIGE PRIJS 'ALFONS DE COCK' 1988.

RECEPTIE aangeboden door de Uitgeverij FAMILIA ET PATRIA en door de jubilerende HEEMKUNDIGE KRING MAURITS VAN COPPENOLLE.

9.30 - 18.00 TENTOONSTELLING " VOLKSLEVEN IN VAANTJES, van Van Coppenolle (1942) tot van der Linden (1988) "

In 1942 publiceerde Maurits Van Coppenolle zijn "Westvlaamse Bedevaartvaantjes" ; in 1988 publiceert Renaat van der Linden het standaardwerk "Mariabedevaartvaantjes. Volksdevotie op 1175 vaantjes."

13.30- 17.30 VIDEO-PROJEKTIES verzorgd door de BRUGSE AMATEUR CINEASTEN.

18.00 Einde van de Boekenbeurs.
SLOTTOESPRAAK door de Heer Gustaaf WEZE, Ondervoorzitter van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen.

De Boekenbeurs is gratis toegankelijk.

BOEKENBEURSKATALOOG 100 BF

Cafetaria met streekbieren en snelbuffet in de Boekenbeurszaal zelf ; ook ruime keus drink- en eetgelegenheid in de onmiddellijke omgeving van de Stadshalle.

PARKEERGELEGENHEID : korrekt parkeren is in Brugge aangeraden ! Geen nood : diverse parkeergarages staan ter uwer beschikking. De meest dichtbij zijn :

BIEKORF (open vanaf 8 uur, op 5 min. van de Stadshalle) / 'T ZAND (open vanaf 6.45 uur, op 10 min. Andere parkeergarages : Zilverpand en Begijnhof.

Prijs : 20 BF/uur, 15 BF vanaf het derde uur ; 120 BF voor de periode 8-18 uur.

ORGANISATIE : KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN VZW i.s.m.
HEEMKUNDIGE KRING MAURITS VAN COPPENOLLE (Brugge).

INFO : K.B.O.V., Boekenbeurs, Kraanlei, 65, 9000 GENT Tel. 091/25.64.47.

ONDERZOEK NAAR DE INVLOED VAN DE FILM.

FILM TE GENT 1919-1930 EN DE BIOSKOOPBEZOEKER.

Gefascineerd door de film als cultureel verschijnsel, ligt het in onze bedoeling terug te blikken naar het cinema-verleden te Gent tijdens de tussenoorlogse periode (1919-1930).

Door verscheidene voorafgaande studies (1) konden we konstateren dat de bioskoopuitbating na WO I gevoelig toeneemt.

Er wordt gretig ingepikt op de bekoring die uitgaat van zowel het fenomeen film als van de sfeer van een cinemazaal. Het echtpaar Emiel Hallaert, "duettisten" die vooral actief waren in het café-chantant 't Volkshuis op het Vrijdagmarkt, vertolkt dit ironisch-belerend in volgend lied (2) :

DE CINEMA

Zij : d' Uitvinders van ons tijden, zijn toch verbazend wijs.

Het nieuws dat zij bereiden, geeft ons daarvan 't bewijs.

Hij : Sinds zij hebben uitgevonden, de Cinema zoo fijn.

Kunnen z'u alles verkonden op 't doek, kan 't beter zijn.

Zij : Ja, rijden, boksen, vliegen, sport.

Hij : Daar ziet gij niets te kort.

Samen : Want elkeen gaat nu groot en klein, al naar de Cinema.

De jongens met hun liefjes fijn gaan naar de Cinema.

En waarlijk 't is zeer amusant, al in de Cinema.

Veel vrijers vinden 't zeer plezant, in 't donker van de Cinema.

Zij : Ja, arm net als rijken elk wilt Cinema zien.

En 't is als g' het ziet prijken voorwaar een raar machien.

Hij : Eerst drama's en droev' historen waarvan het gemoed komt vol.

Dan eenen die heeft verloren zijn vrouw en gaat op hol.

Zij : Na moord, gevecht en dieverij.

Hij : Komt menge kluchtpartij.

Samen : Elk volgt in groote geestspanning 't stuk van de Cinema.

Op eens gelach en toejuiching al in de Cinema.

Een man die er een tweeling wiegt al op de Cinema.

Wijl zijn vrouw hem met een vriend bedriegt dit alles ziet g' op Cinema.

(1) J. VAN HEGHE. *Film als bron van geschiedschrijving in België tussen 1920-1940.* Gent, R.U.G. - onuitgegeven thesis, 1976-77.

N. DE BROUWER. *Onderzoek naar de infrastructuur van de cinema te Gent. 1919-1939.* Gent, R.U.G. - onuitgegeven thesis, 1980-81.

(2) *De Cinema. Deftige tweezang voor heer en dame. Eigendom van E. Hallaert. Muziek van K. Lepage.* In: *Liederen-Repertoire van het Volkshuis.* Gent, R. Vander Haeghen, z.d. (ca. 1920), niet gepag. Het lied telt in totaal 4 strofen.

Dat het cinemabezoek tot heel wat meer aanleiding geeft dan louter filmisch kijkgenot blijkt ook uit volgende deuntjes (3) :

Ci-né-ma Pa-thé, meis-ke gaat gij mee, vijf-tien cens en-tréc, ci-né-ma, ci-né-ma, ci-né-ma, ci-ci-né-ma Pa-thé.

Moderato
Cies, wil-de mij-ne cin'ma zien, Cies, wil-de mij-ne cin'ma zien, Kom maar mee naar
bo-ven, gij zult'r u van be-lo-ven, Cies wil-de mij-ne cin'ma zien, Cies, wil-de mij-ne
cin'ma zien, Kom maar mee naar bo-ven, Gij zult'r u van be-lo-ven.

In 1920 telt men te Gent 16, in 1925 reeds 27 bioskopen. We kunnen wel voor ogen houden dat in deze gegevens misschien wel enkele kleine bioskoopjes in de omliggende gemeenten van Gent niet meegeteld werden.

In 1920 zijn volgende zalen aanwezig :

1. Alcazar (Meulestedesteenweg 76-78)
2. Carillon (Korte Dagsteeg 14)
3. Casino (Gouden Leeuwplein 7)
4. Choeurs (Bagattenstraat 42)
5. Coliseum (Kuiperskaai 21)
6. Cinema des Familles (Vlaanderenstraat 61)
7. Liberty Palace (Bagattenstraat 15)
8. Modern Palace (Statiestraat 46)
9. Nieuw Cirk (St. Pietersnieuwstraat 11)
10. Nord I (Noordstraat 16)
11. Oud Gend (Wilsonplein 7)
12. Pathé (Walpoortstraat 15)
13. Patria (St. Michielshelling 5-6)
14. Majestic (Veldstraat 34)
15. Vooruit (St.-Pietersnieuwstraat)
16. Verbroedering (Meibloemstraat 88)

In 1925 blijkt dat er 27 bioskopen bestonden :

1. Alcazar (Meulestedesteenweg 76-78)
2. Alhambra (Peterseliestraat 186)
3. Carillon (Korte Dagsteeg 14)
4. Casino (Gouden Leeuwplein 7)
5. Coliseum (Kuiperskaai 21)
6. Cinema des Familles (Vlaanderenstraat 61)
7. Flora (Holstraat 40)
8. Ideal (Wondelgemstraat 39)

(3) R. VANKENHOVE en A. LEPAGE. *Het Volksleven in het Straatlied*. Gent, 1932, blz. 141.

9. Liberty Palace (Bagattenstraat 15)
10. Select (Wilsonplein)
11. Nieuw Cirk (St.-Pietersnieuwstraat 11)
12. Nord I (Noordstraat 16)
13. Odeon (Bevrijdingslaan 204)
14. Oud Gend (Wilsonplein 7)
15. Du Parc (St.-Pietersplein 46)
16. Du Parc II (Antwerpsesteenweg 57)
17. Palace (Koormarkt)
18. Pathé (Walpoortstraat 15)
19. Royal (Slijpstraat 69)
20. Splendid (St.-Michielshelling 5-6)
21. Rabot-Scala (Wondelgemsestraat 44)
22. Majestic (Veldstraat 34)
23. Vooruit (St.-Pietersnieuwstraat)
24. Verbroedering (Meibloemstraat 88)
25. Vooruitzicht (Meulestdesteenweg 141)
26. Nord II (St.-Salvatorstraat 458)
27. Vrijheid door Broederschap (Zwijnaardsesteenweg 165).

Deze stijging van 62,5 procent houdt ongeveer gelijke tred met de stijging in dezelfde periode in Oost-Vlaanderen met 57 % en met 45,5 % voor gans België. Hieruit mag men ongetwijfeld afleiden dat Gent mee profiteert van de bloei van de film. Of de stijging van het aantal bioskopen ook op een grotere vraag van het publiek wijst, is niet direkt aanwijsbaar maar men mag aannemen dat dit zo is.

De film bezorgt relatief goedkoop amusement en schept een kader waarin heel wat zorgen kunnen worden vergeten of waarin allerlei verwachtingen en zelfprojecties illusoir vorm krijgen. Ook het gemeenschapsgevoel vindt er een goede voedingsbodem : zelden wordt alleen naar een film gegaan. Het omhullende duister, de breuk tussen schijnbaar beleefde werkelijkheid en de dagdagelijkse realiteit nodigen uit tot kommunikatie. Nu nog vertellen mensen uit de periferie van Gent dat ze op zondag in hele groepen de bioskoop bezochten.

In het hoogst van de crisis in de filmwereld 1926-27 (einde van de stomme film) gaat men terug over tot stichtingen en poogt men zoveel mogelijk zalen in handen te krijgen. Zo komt in Gent een internationale keten opdagen, de N.V. Loew Metro Goldwyn. De Majestic wordt daarbij opgenomen. In 1929 vinden we maar 20 zalen meer terug :

1. Alcazar (Meulestdesteenweg 76-78)
2. Alhambra (Peterseliestraat 186)
3. Carillon (Korte Dagsteeg 14)
4. Casino (Gouden Leeuwplein 7)
5. Coliseum (Kuiperskaai 21)
6. Flora (Holstraat 40)
7. Ideal (Wondelgemstraat 39)
8. Select (Wilsonplein)
9. Nieuw Cirk (St.-Pietersnieuwstraat 11)
10. Nord I (Noordstraat 16)
11. Odeon (Bevrijdingslaan 204)
12. Oud Gend (Wilsonplein 7)
13. Du Parc (St.-Pietersplein 46)
14. Palace (Koormarkt)
15. Pathé (Walpoortstraat 15)
16. Splendid (St.-Michielshelling 5-6)
17. Majestic (Veldstraat 34)
18. Vooruit (St.-Pietersnieuwstraat)
19. Nord II (St.-Salvatorstraat 458)
20. Vrijheid door Broederschap (Zwijnaardsesteenweg 165).

MAJESTIC

Du 9 au 15 mars
Rudolph VALENTINO
et Alice TERRY

dans

EUGÉNIE GRANDET

Chef-d'œuvre de la littérature française
D'HONORE DE BALZAC

et

Tom MOORE

dans

UN BRILLANT POLICEMAN

comédie, en 5 parties.

La semaine prochaine:

Georges MELCHIOR dans

LES HOMMES NOUVEAUX

de CLAUDE FARRERE.

CINEMA CARILLON

(High-Life-Cinema)

12, RUE COURTE DU JOUR, GAND

Du 17 au 23 août :

Le Château de Bronze

La toute dernière création de

E. Ghione — Za la Mort

et Me Sambucini — Za la Vie.

Grand cinéroman d'aventures, en 4 épisodes sensationnels.

Le film passera en entier à chaque séance.

On commencera par la délicieuse comédie

TOTE

avec A. ROANNES.

7842

8756

SELECT CINEMA

Place Wilson (en face de la gare du Sud)
(Téléphone: 3632).

Programme du 9 au 15, mars 1923 :
Les enfants ne sont pas admis

LE JOURNAL (Actualités)

LE TRAIT D'UNION

Comédie, avec Enid Bennett.

UN MAITRE

Grand drame d'amour et d'aventures.
LE COMMIS-VOYAGEUR GUINARD
Comique. Hors série.

La semaine prochaine:

CONFESSION et DYNAMITE
avec Tom Mix.

2 grands films à succès. 9238

OUD-GEND

Semaine du 17 au 23 août 1923 :
Mme KOLB, de la Comédie-française,
et TRAMEL dans

SON EXCELLENCE LE BOUIF

Scénario comique
de M. G. de la Fouchardière.
(Film Pathé.)

L'HOMME MARQUE

avec William-S. HART.
Pathé-Journal (Actualités, modes).

LES ENFANTS SONT ADMIS

Vendredi prochain :
LA TERRE QUI FLAMBE.

7839

Film-aankondigingen in La Flandre Libérale van 9.3.1923 en 17.8.1923.

Eén van de doorslaggevende redenen van deze daling is de strenger wordende wetgeving. (4)

De bioskopen zijn vooral gevestigd in belangrijke straten in de centrale stadsdelen en slechts enkele ook in de buitenwijken. Opmerkelijk is dat de zalen in het centrum gemiddeld groter zijn dan in de wijken. Het aantal plaatsen varieert gemiddeld tussen 400 en 600. In het centrum is het minimum aantal plaatsen 450. Hier worden we gekonfronteerd met zogenaamde "mastodont"-zalen waaronder: Vooruit, Coliseum, Capitole en Nieuwe Cirk.

Welke soorten films werden gespeeld tussen 1919-1930 te Gent?

Drie kranten, de "Vooruit", "La Flandre Libérale" en "Het Volk", zijn exhaustief onderzocht.

We hebben het nodig geacht een indeling van de verschillende soorten films af te lijnen om onze krantengegevens te kunnen ordenen. (5)

We maakten een onderscheid tussen aktualiteiten of bioskoopjournaal, dokumentaires, compilatiefilm en de speelfilm (6).

We hadden evenwel sterk te kampen met onvoldoende gegevens omdat niet van alle cinemazalen de programma's werden opgenomen in de kranten.

Het verloop per jaar van de gedraaide filmsoorten, procentueel uitgedrukt, ziet er als volgt uit:

	Dokumentaire	Kompilatiefilm	Speelfilm
1919	5,7 %	16,5 %	77,8 %
1920	8,3 %	7,6 %	84,1 %
1921	7,4 %	10,2 %	82,4 %
1922	8,2 %	7,5 %	84,3 %
1923	7,6 %	7,5 %	84,9 %
1924	10,5 %	8,0 %	81,5 %
1925	5,5 %	8,3 %	86,2 %
1926	8,2 %	6,0 %	85,8 %
1927	8,7 %	6,5 %	84,8 %
1928	4,9 %	9,7 %	85,4 %
1929	5,6 %	8,1 %	86,0 %
1930	4,3 %	5,1 %	90,6 %

(4) Deze wetten waren meer bepaald de door het Ministerie van Financiën uitgevaardigde: Koninklijk Besluit van 31/12/25 (Belgisch Staatsbl. 2/1/26)
 6/01/26 (Belgisch Staatsbl. 13/1/26)
 28/12/26 (Belgisch Staatsbl. 21/12/26)
 23/07/27 (Belgisch Staatsbl. 1/8/27)
 18/02/29 (Belgisch Staatsbl. 23/2/29)

(5) S. KRAUAUER. *Theory of Film. The Redemption of Physical Reality*. London / Oxford / New-York, 1971, p. 77-91.
 J.H. PETERS. *Principes van beelcommunicatie*. Groningen, 1974, p. 44-46.
 A. TUDOR. *Theories of Film*. New-York, 1973, p. 150-152.
 Ch. METZ. *Essais sur la signification au cinéma*. Paris, I-II, 1971-72, p. 14-35 / 46-48.
 F. BOLEN. *Introduction à la connaissance du cinéma*. S.l., 1973, p. 23.
 R. JEANNE-Ch. FORD. *Le cinéma et la presse 1895-1960*. Paris, 1961, p. 5-137.
 P. BAECHLIN-M. MULLER-STRAUSS. *La presse filmé dans le monde*. Paris, 1951, p. 9-34.
 R. STALLAERTS. *Geschiedenis en film*. S.l., s.d., p. 2-3.

10 cartes postales de luxe 5 fr

au prix dérisoire de

CHOISISSEZ VOS VEDETTES PREFEREES !

6 Truus van Aal'en	40 Vivian Gibson	36 Antonio Moreno
47 Luciano Albertini	45 Gilbert John	91 Antonio Moreno
32 Pierre Alcover	22 Lilian Gish	92 Ivan Mosjoukine
1 Mary Astor	83 Mary Glory	93 Maë Murray
2 May Mac Avoy	23 Jetta Goudal	37 Charles Murray
3 Richard Barthelmess	67 Dina Gralla	38 Conrad Nagel
16 Marjorie Beebe	68 Ralph Graves	39 Marion Nixon
4 Wallace Beery	84 Malcolm Mac Gregor	100 Novarro Ramon
50 Madge Bellamy	24 Corinne Griffith	75 Gertrude Olmstead
80 Carmen Boni	26 Phylis Haver	41 Anny Ondra
60 Olive Borden	85 Brigitte Helm	94 Sally O'Neil
5 William Boyd	69 Jack Holt	54 Lee Parry
106 Ivo Brame	86 Emil Jannings	55 Maria Paudler
61 Colette Brettel	87 George Jessel	95 Ivan Petrovich
7 Lon Chaney	99 Jolson Al.	42 Mary Philbin
8 Charlie Chaplin	27 Beatrice Joy	76 Marie Prévoist
19 Chevalier Maurice	28 Buster Keaton	43 Mabel Poulton
81 Mady Christians	25 Victor Mac Laglen	56 Lya de Putti
62 William Collier	30 Harry Liedtke	96 Margaret Quimby
9 Maria Corda	70 Harry Liedtke	77 Dorothy Rivier
63 Joan Crawford	71 Margaret Livingston	44 Vera Reynolds
82 Lucien Dalsace	72 Jacqueline Logan	46 Rod la Rocque
64 Marcelyne Day	29 Harold Lloyd	53 Hilda Rosch
12 Priscilla Dean	35 Claudie Lombard	107 Pedro Rolando
13 Reginald Denny	31 Dorothy Mackaill	48 Norma Shearer
10 Farrell Mac Donald	73 Ben Lyon	57 Norma Talmadge
14 Doublepatte et Patachon	74 Bert Lytell	49 Richard Talmadge
15 Billie Dove	88 Douglas Mac Lean	58 Olga Tchekowa
65 Douglas Fairbanks (Jr)	51 Arlette Marchal	17 Rudolph Valentine
11 Charles Farrell	89 Francis Martin	78 Virginia Valli
66 Ralph Forbes	33 Thomas Meighan	97 Claudia Victrix
18 Claude France	34 Raquel Meller	110 Freddy Wells
21 Hoot Gibson	90 Patsy Ruth Miller	79 Lois Wilson
	52 Colleen Moore	98 Claire Windsor
		59 Marianne Winkelstern

Aankondiging in *Film-Revue*, 1931, p. 11.

Marion Davies

Pola Negri

France Dhellia

Drie "stars" en de eis van schoonheid...

De aktualiteitsfilm is niet opgenomen in de hierboven vermelde tabel. Dit heeft te maken met de "gewoonte" voor elke voorstelling een stukje aktualiteit te projekteren. De aktualiteitsfilm ging vooraf aan elke voorstelling. In de eerste jaren van ons onderzoeksveld zijn die aktualiteitsfilms nog betrekkelijk lang. Vanaf het moment dat de langere speelfilm z'n ingang kent krimpen de aktualiteitsfilms meer en meer in.

De speelfilm domineert procentueel en kent bovendien een stijgend verloop met het aksent op liefdesfilms en komische films.

Een tweede belangrijk onderscheid voor deze periode is : stomme film - geluidsfilm.

Hoofdzakelijk treffen we in deze periode nog de stomme film aan te Gent. Pas vanaf 1930 komt de eerste geluidsfilm in Gent in de Majestic, nl. : "Le Chanteur de Jazz" of "Jazz Singer" van Warner Bros (11/7/30 tot en met 31/7/30).

We willen wel opmerken dat we met het begin van de gesproken film een periode tegemoet gaan waarin het publiek direkt gekonfronteerd wordt met "de vedetten", en als het ware ermee dialogueert. Zo ontstaat de ware "vedettenkultus".

Prentbriefkaarten van de geliefde vedettes worden verspreid. Een advertentie hiervoor in *Film-Revue* telt wel 110 'beroemde' namen! (7) Een wedstrijd of enquête, georganiseerd door de N.V. Universum, peilt naar de meest geliefde vedettes van het publiek. Het klassemment levert volgend resultaat (8) :

	aantal stemmen		
1. Maurice Chevalier	18.287	14. Al Jolson	5.965
2. Ramon Novarro	15.967	15. Gloria Swanson	5.251
3. Jean Mac Donald	14.963	16. Joanne Crawford	4.911
4. Charlie Chaplin	13.052	17. Clive Brooks	4.580
5. Greta Garbo	12.376	18. Adolph Menjou	4.306
6. Douglas Fairbanks	9.293	19. Marlene Dietrich	4.255
7. Clara Bow	8.691	20. Pola Negri	4.130
8. John Gilbert	7.925	21. Laura La Plante	3.749
9. Lilian Harvey	7.414	22. Lon Chaney	3.598
10. Mary Pickford	7.157	23. Anita Page	3.582
11. Bebe Daniels	6.940	24. Henri Garat	3.461
12. Emil Jannings	6.770	25. William Haines	3.384
13. Dolores Del Rio	5.998		

De respons is uitermate groot, wat de populariteit van het medium film nogmaals onderlijnt.

Bij de stomme film vond men als het ware eenzelfde fenomeen namelijk "de stars". Ze nemen de plaats in van de vroegere legendarische helden zoals Helena, Isolde en Cleopatra. Maar om een star te zijn moeten de acteurs hun eigen aard affirmeren en zich tegelijkertijd in de dromen van een generatie kristalliseren. (9)

(6) Kompilatiefilm : film die gemaakt wordt met als basis een roman of een literair werk dat verfilmd wordt. De vormgeving is louter subjectief.

Speelfilm : de fiktiefilm is niet gebaseerd op een of ander voor de hand liggende bron. Deze soort film ontspruit gewoon aan de inspiratie van de scenarioschrijver.

(7) *Film-Revue* (éd. française), 8e jrg. (1931), nr. 11 blz. 6.

(8) *Film-Revue*, 8 (1931), 13, blz. 7 (uitschrijving wedstrijd) en 40, blz. 8-9 (uitslag).

(9) C. BONNEFOI, *Le cinéma et ses mythes*. Paris, 1965.

De stars worden aanzien als de moderne goden van de Olympus. Ze ontmoeten elkaar in de meest verrukkelijke of gruwelijke omstandigheden. De eis van de schoonheid van een "star" wordt in de kranten duidelijk beklemtoond door middel van fotomateriaal.

Het alledaagse gebeuren met de daarbij horende uitstappen worden aan het publiek medegedeeld. Net alsof ze zo dichterbij komen te staan bij het doen en laten van de vedetten. In een perscommentaar luidt het als volgt :

"Douglas Fairbanks en Mary Pickford combineren evenzeer hun echte leven en hun filmleven. Zowel als gehuwd koppel, of als filmacteurs trekken ze er samen op uit :

"Douglas Fairbanks et Mary Pickford ont quitté New-York, le 12 avril, sur l'olympic, à destination de l'Europe; arrivés à Londres le 19, les deux stars se rendront à Paris vers la fin de ce mois, et y séjourneront un mois environ. En suite, ils visiteront plusieurs pays: la Belgique, la Suisse, l'Espagne, l'Italie et les pays scandinaves." (10)

Het publiek kiest zijn favorieten in die zin dat het enkel naar de film gaat wanneer die zijn wensen en angsten uitdrukt, zowel in de film als in z'n privé-leven. De pers spreidt dit intieme leven ten toon, meestal met een gebrek aan maat. Ze staan elke week na de filmbespreking "Echos" met roddel over de sterren in La Flandre Libérale.

Men laat de stars leven zoals in sprookjes.

De star leert het publiek vechten tegen de veroudering; heel de verjongingsindustrie heeft haar tot model. (11)

De star heeft ook invloed op de "love-making". Ze leert ons ook de rituelen en technieken van de communicatie tussen verliefden.

De sterren inspireren de publiciteitsmensen. De star die een specifieke instelling is van het kapitalisme, is koopwaar en haar prijs beantwoordt aan de wet van vraag en aanbod. (12) Zo wordt bijvoorbeeld op een indirecte manier een modetrend opgebouwd in de kranten. De kledij van de vedetten wordt vaak geïllustreerd in de filmartikels.

Welke acteurs waren het meest geliefd bij het Gentse publiek? Uit ons onderzoek van de speelfilms die in de vermelde periode hebben gedraaid kunnen we afleiden dat volgende stars een belangrijke rol speelden bij het Gentse publiek. In volgorde van populariteit :

1. Charlie Chaplin	11. Mabel Normand
2. Douglas Fairbanks	12. Henry Roussel
3. Larry Semon (= Zigoto)	13. Lon Chaney
4. Roscoe Arbuckle (= Fatty)	14. Laura La Plante
5. Rudolph Valentino	15. Mae Murray
6. Hoot Gibson	16. Betty Balfour
7. Harold Lloyd	17. Marion Davies
8. Max Linder	18. Bebe Daniels
9. Mary Pickford	19. France Dhelia
10. Tom Mix	20. W. Farnum

(10) ECHOS. La Flandre Libérale. 25 april 1924.

(11) E. MORIN. *Les Stars*. Paris, Seuil, 1972, p. 34-125.

(12) E. MORIN. *Les Stars*. Paris. Du Seuil. 1972. p. 102, 127.

We gaan nu de vijf belangrijkste stars even kort belichten om na te gaan wat hen populair maakte.

1. Charlie Chaplin.

Charlie was acteur, auteur, regisseur, producer en realisator. Hij werd geboren in Brixton (Engeland) in 1889 op 16 april. Hij werd beschouwd als "de grote" genie die ooit de komische cinema lanceerde in Amerika. In onze beschouwde periode werden 54 films met Charlie vermeld in de Gentse programmalijsen.

Welke thema's komen nu het meest voor?

- maatschappijkritiek
- liefdesperikelen
- ontspanningswereld van de armere maatschappijklassen
- de deugd mensen om de tuin te leiden.

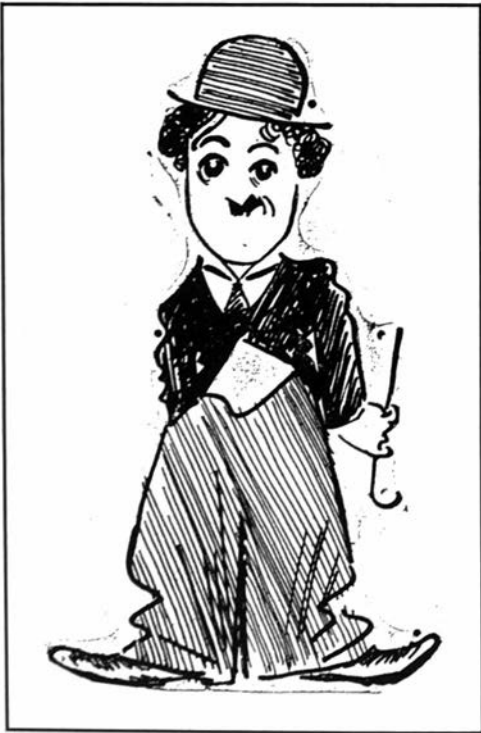
In welke zalen heeft men de meeste Charlot-films gedraaid?

Vastgesteld kan worden dat in de Vooruit veruit het meeste van zijn films werden gedraaid. Daarna volgen in dalende orde: Majestic, Select, Oud Gend, Nieuw Cirk, Carillon, Patrie en Regent. (13)

Van de 176 films die men volgens onze gegevens speelde waren er 54 films première voor Gent. 122 films werden dus als herhaling gespeeld in gelijke zalen of andere naargelang het succes dat ze kenden.

In de toenmalige kranten vinden we omtrent Chaplin nauwelijks of geen kritieken terug. Z'n films kregen geen specifieke inhoudsbesprekingen. We veronderstellen dat zijn naam voldoende was om mensen aan te lokken.

In de Vooruit van 23/3/23 naar aanleiding van "Jour de paie" vinden we: "Deze film doet schaterlachen van het begin tot het einde."

Tekening in *Film-Revue*, 1931, nr. 11.

(13) In cijfers uitgedrukt: Vooruit: 63; Majestic: 51; Select: 32; Oud Gend: 14; Nieuw Cirk: 6; Carillon: 6; Patria: 3; Regent: 1 = 176.

2. Douglas Fairbanks (1883-1939)

Douglas Fairbanks werd geboren in Denver. We kennen hem als acteur, produkteur en realisator. Ook hij begon zijn loopbaan in het teater. Pas in 1915 kon hij dankzij D.W. Griffith debuten in de cinema. De eerste reeks films maakten van Fairbanks, het type-persoonage voor mondaine en satirische films die gekleurd waren met humor en prestige. Daarna begon hij zelf aan zijn imago te werken, die hem legendarisch heeft gemaakt, namelijk het imago van "cavalier" zonder vrees en getekend met een eeuwige glimlach. Zijn belangrijkste produkties waren: *Le signe de Zorro*; *Robin des bois* (1923); *Le voleur de Bagdad* (1924); *Le pirate noir* (1926).

De 22 films in Gent gespeeld kunnen grosso modo onder 3 noemers geplaatst worden: maatschappijkritiek, liefdesverhalen en het wegdromen in een utopische wereld. Zoals bij Chaplin treedt ook bij Douglas vaak een kritiek op de maatschappij op de voorgrond en dit met een komische noot erin.

In het totaal wordt 17 maal een film herhaald van Fairbanks. Ten opzichte van Charlot is dit - in mindere mate weliswaar - een belangrijk aantal herhalingen. Daaruit kunnen we nogmaals aflijnen dat Charlot inderdaad nog meer geliefd was.

In onze filmkritieken vonden we o.m. volgende commentaar :

- *Robin des Bois* (Vooruit 15/2/24)
"Zoals men weet is het de sympathieke kunstenaar D. Fairbanks, welke in dezen buitengewone film de hoofdrol vervult, en dit op zulk een wijze dat hij waarlijk zich zelf overtroffen heeft."
- *Le voleur de Bagdad* (La Flandre Libérale: Majestic 12/12/24)
"Une féerie d'une magnificence inouïe, un régal pour les yeux, un émerveillement et une révélation des possibilités si extraordinaires et insoupçonnées qu'offre le cinématographe."

Foto in "Le Carillon", 1933, nr. 18.

3. Larry Semon (= Zigoto)

Larry Semon werd geboren in 1891 in West-Point (Mississippi) en stierf in 1928. Net zoals Charlie kwam hij op toneel als een komische star. Het niveau van zijn produkties kan echter niet concurreren met de realisaties van Charlie Chaplin. (14)

Men stelde hem voor als de clown met de valse neus en het witte gelaat.

Hij bracht vooral maatschappijkritiek, sociale kritiek, liefdesverhalen, ontspanning en een droomwereld. Ook Zigoto kan als een satirische vertolker van kritiek op de maatschappij beschouwd worden. Alle geledingen van de maatschappij krijgen hun veeg uit de pan in zijn films. Elke tematiek wordt ons op een ontspannende manier gebracht. Zijn films zijn één en al gekscheren en plezier. Elkeen kan er zich mee vermaken.

Op de 26 films die in première kwamen werden er 12 herhalingen genoteerd.

4. Roscoe Arbuckle (= Fatty) (1887-1933)

Roscoe was een Amerikaans komische acteur. Hij vervulde groten-deels dramatische rollen. Vanaf 1912 speelde hij kleine komedies. De klemtoon lag hier op het aan het lachen krijgen van de mens.

De belangrijkste tematiek die we terugvonden : maatschappijkritiek, ontspanning en liefdesverhalen. Met de lachende kritiek op de maatschappij kwetst men inderdaad minder mensen.

Fatty was een geliefkoosde star in de cinemazaal Majestic. Meestal werden de Fatty-films maar éénmaal vertoond.

5. Rudolfo Valentino (1895-1926)

Hij werd geboren te Castellaneta in Italië. Hij werd door de Amerikanen gedoopt als : *"The Latin Lover"*. Zijn fysisch uiterlijk en zijn zachte aard met langoureuze blik deed het scherm stralen en lokten bovendien een specifiek publiek. Hij werd het idool van duizenden vrouwen, vooral als ze hem aan het werk zagen in *"Le Cheik"*, *"l'Amant"*, *"Les quatre cavaliers de l'Apocalypse"* en *"La dame aux camélias"*.

Voor de films met Valentino liggen de aksenten op volgende tema's : liefdesverhalen en een blik op de maatschappij.

De Carillon bracht de meeste Valentino-films. Rudolph Valentino wordt dikwijls besproken in de kranten. Bijvoorbeeld :

- *Le Cheik* (7 1/13 Oud Gend) - in de Flandre Libérale van 7/1/23 :

"Cette histoire, joliment romanesque, est supérieurement interprétée par Rudolph Valentino, qui porte avec une noble aisance le costume arabe, et dont le visage sympathique et expressif reflète de façon saisissante les sentiments contradictoires que font surgir en lui son éducation arabe et son sang européen; par Miss Agnès Ayres, charmante dans le rôle de l'audacieuse héritière anglaise, et par les artistes incarnant les personnages de second plan. Les super-

(14) R. JEANNE-Ch. FORD. *Histoire illustrée du cinéma, le muet (1895-1930)*. Verviers, 1966, p. 240.

Rudolph Valentino in "Le Cheik".

bes photographies, rendant avec un relief admirable ces paysages désertiques, où évolue, dirigée avec art, un nombreuse figuration, achèvent de faire de cette super-production Paramount un des meilleurs films du moment".

- *Een wonderbare minnaar"* (17/10/24 Vooruit) - in de Vooruit van 17-10-24 :

"Trekt de aandacht van eenieder en men blijft geboeid en in spanning.

De grootste cinemairichtingen van Parijs hebben een buitengewoon succes behaald".

Het ligt niet in onze bedoeling alle vedetten toe te lichten. We hebben een beperkte studie gemaakt om toch tot enkele konklusies te kunnen komen.

1. Het is opmerkelijk dat blijkens de gegevens van het krantenonderzoek de populairste vedetten akteren in komische films, westerns en dramatische films.

De belangrijkste acteurs van de Amerikaanse komische films zijn: Charlie Chaplin, Douglas Fairbanks (in beperkte mate), Larry Semon, Roscoe Arbuckle, Harold Lloyd, Max Linder en ook Mabel Normand, Laura La Plante, Mae Murray, Betty Balfour, Marion Davies, Bebe Daniels, France Dheia...

De western met: Douglas Fairbanks (enkele gevallen maar), Hoot Gibson, Tom Mix als ook H. Roussell, Bebe Daniels... Het derde type, het fantastische en zelfs fantasma-gehorische drama, is vertegenwoordigd met Douglas Fairbanks, Rudolph Valentino, Marie Pickford; als ook H. Roussell, Lon Chaney, Laura La Plante, Mae Murray, Betty Balfour, W. Farnum...

Hieruit volgt dat het publiek vooral streeft naar ontspanning. Er is bovendien een uitgesproken voorkeur voor de komische film. De komische film laat het publiek toe over de eigen sociale plaats te reflecteren - tot welk milieu men ook behoort - en zo een komische oplossing van hun problemen eens te bekijken.

We mogen gerust stellen dat de komische film - zoals boven werd aangehaald - werkt als bliksemafleider voor de agressie na W.O. I, als een vlucht in een "Scheinwelt". De algemene situatie in de wereld speelt daarbij een belangrijke faktor. Het begin van onze beschouwde periode is juist gelegen na de eerste wereldoorlog. Het herstel komt juist op gang. De mensen pogen hun opgelopen frustraties te ontvluchten. Bewust-onbewust is er de hang naar komische situaties om de gedachten te verzetten. Al was het maar om de doorstane angst te kunnen vergeten.

Naar de jaren '30 toe wordt de mens door een nieuw gevaar bedreigd: de bekende economische en financiële crash. In de komische film vooral - daarnaast ook in fantasierijke liefdesdrama's - zal de mens opnieuw zijn werkloosheid, financiële problemen... aan de kant pogen te zetten door de filmwereld binnen te stappen.

2. De aanwezigheid van de stars in de diverse Gentse bioskoppen. In geen enkele zaal komen al onze tien topvedetten voor.

Carillon gunt z'n publiek geen westerns. Hoot Gibson noch Tom Mix zijn er te zien. Waaraan dit ligt is moeilijk te achterhalen. Was de cinema-uitbater tegen dit genre? Kwam er een andere cinema-uitbater? Veel heeft ongetwijfeld te maken met de verdeelhuizen, en dit geldt deels ook voor de andere zalen.

Oud Gend brengt ons van alles wat, behalve Fatty en Hoot Gibson. Toch komen er de drie genres aan bod. De Select moet het vooral van de westerns hebben; de liefvallige jonge Valentino vindt er geen genade. De bioskoop vindt het ook niet nodig alle komische acteurs te vertonen.

Het publiek van de Vooruit is blijkbaar niet met westerns te veroveren. De meeste komische vedetten, maar dan vooral in de films die de sociale problematiek aansnijden, komen aan bod.

De andere cinemazalen blijken niet zo'n belangstelling te hebben voor topakteurs. Ook dit zal wel te maken hebben met de verdeelhuizen, alsook met belangrijkheid van de zaal: de kassuksessen zijn reeds geboekt door de belangrijkste cinemazalen. Het is namelijk zo dat Coliseum, Nieuw Cirk, Patrica en Vooruitzicht niet zo'n belangrijke zalen zijn.

3. Pogen we nu samen te vatten welke soorten films gedraaid zijn in elke zaal om enige notie te hebben van de samenstelling van het publiek.

Carillon :

Deze zaal, gelegen in de Korte Dagsteeg, heeft een duidelijke voorkeur voor films die zich afspelen in een "hoogstaand" rijker milieu. Het zijn films waar de liefde en glamour de toon aangeven. Hoogstwaarschijnlijk heeft dit te maken met een publiek dat niet echt behoort tot het echte arbeidersmilieu. Dit wordt bevestigd door getuigenissen van mensen die deze jaren hebben beleefd.

Coliseum

Over het Coliseum nemen we geen stelling in. Ons onderzoek verschafte ons te weinig inlichtingen om enige duidelijkheid te verwerven.

Majestic

De cinema-uitbater van Majestic streeft de grootste verscheidenheid na. Bedoeling is blijkbaar een zeer verscheiden publiek aan te lokken. Deze cinema is ook gelegen in de Veldstraat, waar zowel "arm" als "rijk" voorbij komt. Het komt er hier dus op aan zoveel mogelijk volk te lokken; wat de openheid voor elke problematiek verklaart.

Nieuw Cirk

Deze zaal, niet zo ver van de Vooruit te situeren, in de nabijheid van een toenmalige arbeiderswijk, brengt vooral de sociale problematiek, analoog aan deze van de Vooruit.

Oud Gend

Door de centrale ligging moet de zaalhouder tegemoet komen aan alle soorten publiek; vandaar dat hij zowel sociaal geëngageerde films en zedenstudies als liefdesverhalen in het programma inschakelt.

Patria - Regent - Splendid - Cine Palace

Deze zaal keert de rug toe naar films met een sociale problematiek. De zaalhouder kiest voor de romantische liefdesfilm of de moreel-psychologische drama's. Wat blijkbaar aanleunt bij een hoger intellectueel publiek.

Select

De Select, aan het Wilsonplein gelegen net zoals Oud Gend, kent eveneens een zeer verscheiden publiek. Doch deze zaal zal veel vlugger de sociale problematiek aanraken, al wordt de liefdesfilm aan het publiek niet onthouden.

Vooruit

Als tegenhanger van de Patria en ook Carillon richt de socialistisch getinte cinemazaal. Vooruit de schijnwerper op de sociale aanklacht van de maatschappij. De kleine man wordt hierdoor aangetrokken alsook door de lage toegangsprijs. Vooruit is trouwens gelegen in de arbeiderswijk.

Vooruitzicht

Hiervoor trekken we dezelfde besluiten als voor de Vooruit. Deze twee zalen hangen immers van elkaar af en hebben wellicht met elkaar samengewerkt, met dezelfde basisgedachte op de achtergrond. Ook deze zaal ligt in een arbeiderswijk.

Dat we de andere zalen niet bespreken betekent niet dat we ze minder belangrijk vinden. De reden is gewoon dat onze informatie te kort schiet.

De invloed van de film op de behoeften van de mens.

Niemand kan ontkennen dat behoeften gecreëerd worden. Strikt genomen heeft de mens geen film nodig. Anderzijds kan men het succes van de film niet verklaren zonder te wijzen op het inspelen op de behoeften van deze mens. Via een persoonlijke benadering door tijdgenoten die ons de filmkritieken leverden, poogden we een stem van het publiek te laten weerklinken.

We onderzochten ondermeer : de leeftijd van de personages in de film, de familietoestand die voorkwam en de verhouding van de personages

tegenover elkaar. We onderzochten met welke overtuiging of vanuit welke beweegredenen de handelingen in de film verliepen. Met de nodige omzichtigheid poogden we uit de verkregen grafieken tot de hiernavolgende konklusies te komen. **Het viel hierbij op hoe het jaar 1926 een scharnierjaar bleek te zijn.** Vóór '26 valt op hoe de zelfstandige jeugdige filmpersonages minder aanwezig waren dan na het jaar '26. Er moet dus blijkbaar vertwijfeling zijn in deze wereld en maatschappijweerspiegeling. Vóór '26 valt op dat er een sterkere vertegenwoordiging is van verloofden-gehuwden. Doch '26 blijkt ook hier een verandering mee te brengen. Eerst en vooral een daling voor het verliefden-percentages. Treedt er een andere behoefte op de voorgrond? Na '26 komt een patroon te voorschijn waarbij de ongehuwde familietoestand toeneemt. Is er een verandering op komst?

Vóór '26 treffen we bij de groepsstructuur een sterkere optimistische ondertoon waarbij er een sterke aantrekking is naar elkaar. Na '26 treedt er onzekerheid op, is er eerder een pessimistische noot waarneembaar. De handelingsmotieven die vóór '26 sterkst vertegenwoordigd zijn, zijn meestal hoopgevend. Na '26 treffen we eerder het tegenovergestelde aan. Hieruit konkluderen we dat: vóór '26 er een "gematigd optimisme" op te merken valt en na '26 we veel eerder te doen hebben met "pessimisme", onzekerheid en onrust.

Naar het midden van de jaren twintig toe konstateren we een ingetreden kalmte en rust. Een poging om terug een mogelijke stabiliteit te zoeken in de maatschappij. Doch vanaf '25-'26 komen de moeilijkheden weer opdagen. Er zijn echter wel nog korte opflakkingen van positieve waarden, maar heel snel voelt men de crisis van de jaren '30 aankomen. Algemeen kunnen we besluiten dat de films in de beschouwde periode heel duidelijk inspeelden op de behoeften van het publiek. Het is zeker niet verwonderlijk dat de Amerikaanse maatschappij dan in haar veelzijdige verschijningsvormen tot bij ons is doorgedrongen. Voor de verschillende groepen in de maatschappij moet film gewerkt hebben als een soort toevluchtsoord, zonder er verder iets van te verwachten.

Cinema was op de eerste plaats een ontspanningsmiddel. Naast al deze, veeleer uiterlijke, vervormingen van een objektieve benadering, speelt de innerlijke gesteltnis een nog veel grotere rol. Onbewust legt elke, ook aandachtige toeschouwer, op een film het raster van zijn persoonlijke levenservaring.

Bernadette DHOORE

BIBLIOGRAFIE

Skripties :

BEYENS Guy, *De filmreferenties van het Gentse bioscooppubliek tijdens de periode 1930-1939*. Gent, R.U.G. - onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1986.

DE BROUWER Nadia, *Onderzoek naar de infrastructuur van de cinema's te Gent 1919-1939*. Gent, R.U.G. - onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1980-1981.

DE MARTELAER Hilde, *Analyse van de filmconsumptie te Gent, 1940-1949*.f Gent, R.U.G. - onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1983, 270 blz.

DHOORE Bernadette, *De film te Gent in de periode 1919-1930: onderzoek naar de invloed van de filmindustrie op het bewustzijn van de bioscoopbezoeker*. Gent, R.U.G. - onuitgegeven skriptie, 1983-84.

VAN HEGHE John, *Films als bron van geschiedschrijving (in België tussen 1920-1940)*. Gent, R.U.G. - onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1976-77.

Algemene bibliografie :

- AGEL (H.), *Le cinéma a-t-il une âme?* Paris. 1952.
AGEL (H.), *Les Grands Cinéastes*. Paris. (Bruxelles). 1959.
AGEL (H.), *Métaphysique du cinéma*. Paris. 1976.
BAER (R.), *The film Buff's Bible of motions pictures (1915-1972)*. Hollywood. 1972.
BARDECHE (M.), - BRA SILLACH (R.). *Histoire du cinéma*. Paris. 1943.
BOLEN F. en WAUTERS J.P., *Algemene werken over cinema in België*.
BONNEFOI (A.). *Le cinéma et ses mythes*. Paris. 1965.
BOUSSINOT (R.). *L'encyclopedie du cinéma*. Bordas. 1967.
CHEVALIER (L.) - BILLARD (P.). *Cinéma et civilisation*. Paris. 1967-68.
DUINO (M.). *Charlot, roi de l'écran*. Verviers. 1955.
ENZENSBERGER. (H.M.). *Baukasten zu einer theorie der medien*. Prokop. red. massenkommunikationsforschung. II: konsumtion, Frankfurt. 1973.
GRIFFITH (R.) - MAYER (A.). *The movies*. New York. 1971.
HAMPTON (B.). *History of the American film industry*. New York. 1970.
JEANNE (R.) - FORD (Ch.). *Histoire illustrée du cinéma, le muet 1895-1930*. Verviers. 1966.
JEANNE (R.) - FORD. (Ch.). *Dictionnaire du cinéma universel*, Paris. 1970.
KRACAUER S. *Theory of film*. London / Oxford / New-York, Oxford University Press, 1965.
LORCEY J. *Charlot ou Sir Charles Chaplin*. Paris, 1978.
MANVEU (R.) - FORD (Ch.). *The international encyclopedia of film*. London. 1972.
MITRY J. *Tout Chaplin*. Paris, 1972.
MORIN E. *Les stars*. Paris, 1972.
MORIN (E.). *Le cinéma ou l'homme imaginaire. Essais d'antropologie sociologique*. Paris. 1956.
SABOUL G. *Dictionnaire des cinéastes*. Paris, 1965.
SADOUL (G.). *Histoire générale du cinéma, l'art muet. 1919-1929*. Paris. 1975.
SMITH (J.M.) - CAWKWELL (T.). *The world encyclopedia of the film*. New-York. 1972.

ZESTIENDE-EEUWSE GERECHTIGHEIDSTAFERELEN IN VLAANDEREN

Drie LAATSTE-OORDEELschilderijen

We hebben in het oude Graafschap Vlaanderen en in het Hertogdom Brabant direkt en indirekt eenenzestig (61) voorstellingen van gerechtigheidsscènes, sakrale en profane, speciaal uitgevoerd voor een schepenhuis of een vierschaar, kunnen identificeren. Ze dateerden uit de 14de, de 15de en de 16de eeuw.

Er groeit hiervoor biezonder veel belangstelling, zowel van rechtshistorici als van kunsthistorici en volkskundigen.

Om de lezer wegwijs te maken, willen wij vooraf het begrip 'gerechtigheidstaferaal', in deze kontekst, verduidelijken. Zo'n voorstelling is geenszins een afbeelding van een in het publiek uitgevoerde vonnisvoltrekking, zoals bv. Frans Hogenbergs *'Onthoofding van Egmont en Hoorn'* op de Grote Markt te Brussel. Dat is immers gewoon als het ware de aanschouwelijkmaking van het resultaat van een gerechtelijke veroordeling, zonder speciale gerichtheid of moraal. Ook een Vrouwe Justitia is enkel maar een allegorie, d.w.z. een voor de zintuigen bevattelijke voorstelling van de abstrakte idee 'rechtvaardigheid'.

Echte gerechtigheidstaferelen beelden altijd iets konkreets uit: een ware of legendarische gebeurtenis of handeling, of ook een symbolisch personage uit de sagen of uit het eigentijdse leven. Deze 'exempla iustitiae', deze modelvoorbeelden van rechtvaardige rechtspraak, worden wel ontleend aan zeer disparate bronnen, met name aan de bijbel, de klassieke oudheid, de middeleeuwse legenden, de vaderlandse geschiedenis, de lokale geschiedenis. Terwijl men als symbolische of representatieve figuur van rechtvaardige gerechtigheid, vaak ook de landsvorst van het ogenblik neemt.

Doch, het voornaamste en tegelijk ook het gerechtigheidstaferaal dat het vaakst in een schepenhuis resp. vierschaar werd aangetroffen, is het *Laatste Oordeel*. Want, en vergeten we dit vooral niet: voor de middeleeuwse, dat wil zeggen essentieel kristelijke mens, was het *Laatste Oordeel* niet alleen konkreet en reëel, het was daarbij en in wezen zijn eschatologisch credo!

Overigens is de morele lering van een gerechtigheidsvoorstelling, dat ze zich richt:

1) uitsluitend tot de rechters-schepenen; 2) uitsluitend tot de rechtzoekenden; of 3) tot beiden tegelijk.

Nu, voor Oost-Vlaanderen hebben wij in de archivalische en andere bronnen, elf gerechtigheidstaferelen weergevonden. Ze waren uitgevoerd in verschillende media: geschilderd, gebeiteld, geweven. Vier schilderijen ervan bestaan nog: twee in Gent, een in Geraardsbergen en een in Oudenaarde. Drie beelden een *Laatste Oordeel* uit, en ze stammen uit de zestiende eeuw. Overigens bevinden de werken te Geraardsbergen en te Oudenaarde zich nog steeds in situ, met name in het schepenhuis - nu stadhuis - waarvoor ze ook oorspronkelijk vervaardigd werden.

A. Moreels & P. van Boven, *Het Laatste Oordeel*, 1525. Paneel 175 : 160 cm. Foto K.I.K., Brussel.

Laten wij de drie kunstwerken nu kronologisch gerangschikt bekijken, waarbij we niet vergeten dat voor onze gelovige voorvaders een *Laatste Oordeel* de voorstelling was van de ultieme en onfeilbare rechtspraak, uitgeoefend door Kristus zelf in zijn dubbele hoedanigheid van Opperste Rechter van de *goddelijke* gerechtigheid en van Opperste Slachtoffer van de *menselijke* gerechtigheid: het verhevenste gerechtigheidsstafereel. Het is daarbij nuttig te weten aan welke minimumeisen in die tijd de ikonografie van een *Laatste Oordeel* diende te voldoen.

Als absoluut dominerende faktor is er de Deësis noodzakelijk, dat is Kristus tronend in de lucht met, lager dan Hij, links zijn moeder, Maria, en rechts Johannes de Doper, beiden de onmisbare middelaars en voorsprekers voor de mensen bij de Opperrechter. Op de aarde stijgen de doden uit het graf en trekken, links, naar het paradijs of, rechts, naar de hel. In essentie stamt dit gegeven uit het Matteüsevangelie en uit de Apokalyps. Dit basistaferaal wordt naar willekeur en eigen inzicht van de uitvoerder, soms tot in het oneindige uitgebreid en gestoffeerd met talloze bijfiguren.

1 - Stadhuis Geraardsbergen Het Laatste Oordeel, 1525, van A. Moreels & P. van Boven

Voor het stadhuis van Geraardsbergen werd in de 15de eeuw door de magistraat een *Laatste Oordeel* besteld bij een schilder, genaamd Willem Westvalinc. Hij voltooide die opdracht in 1456. Het werk is echter verdwenen. Het werd daarna vervangen door een kopie ervan, die in 1525 werd begonnen door ene E.X. Adriaen Moreels, en voortgezet en afgemaakt door ene Pieter van Boven. Aldus luidt de aanduiding thans in het stadhuis zelf, naast het schilderij aangebracht. Wie de steller is van dat 'verklarend' bijschrift, is niet te achterhalen (1).

Bij zo'n naam als Westvalinck denken we meteen aan een toponiem dat iemand uit het Duitse Westfalen aanduidt. Hij moet nochtans een poorter geweest zijn van Geraardsbergen, want in een schepenakte uit Gent van 27 maart 1463, handelend over de 'coepmanscepe' gedurende de vrije markt van Halfvasten, staat er dat de schilder Willem Westveelinc uit Geraardsbergen, een retabel 'van de geboorten van Onsen Heere, ghesneden en vergult', dat hij in de Sint-Nikolaaskerk tentoonstelde, heeft verkocht voor 14 pond groot aan ene Janne Ganshoore. De koper betaalde ter plaatse een voorschot van 3 pond, maar voor de ontbrekende som moest hij samen met zijn borgen officieel zijn schuldbekentenis gaan vastleggen vóór de schepenen van Westveelincs woonstede zelf, Geraardsbergen.

Wie Adriaen Moreels, de eerste kopiist van Westvalinks verdwenen schilderij is geweest, weten we niet. Maar Pieter van Boven, die tenslotte het gewraakte *Laatste Oordeel* heeft voltooid, hebben we in de Liggeren van het Antwerpse Sint-Lukasgild gevonden. Hij werd daar inderdaad in 1485 als meester 'ontfanghen' onder de naam Petre van Boven 'Janssone wylen'.

1. Het paneel bevond zich in een administratief kantoor van het stadhuis, waardoor het onmogelijk was het dichtbij te benaderen. Ter plaatse was er geen enkele bereidheid het schilderij ter beschikking te stellen voor onderzoek. Thans bevindt het zich in een zaal van het Toeristisch Centrum Abdij, Abdijstraat.

De schaarse data die over het geschilderde paneel zelf bestaan, zijn ook moeilijk te controleren. In 1951 is het eenmaal tentoongesteld in het Bijlokemuseum te Gent. Toen vermeldde Paul Eeckhout, conservator van het Museum van Schone Kunsten van die stad, dat het schilderij stamde uit een partikuliere verzameling; dat het verkeerdelijk werd toegeschreven aan niemand minder dan Albrecht Dürer; en dat het misschien om een kopie ging. Ook vond hij dat het typische eigenschappen van de Duitse school vertoonde, maar dat het ook wel deed denken aan de Vlaamse school, zelfs geïnspireerd kon zijn door Van Eyck (2).

Het werk doet erg primitief aan door de fysionomie van de personages, met hun gedrongen gestalten en hun afgeplatte hoofden. Het is echter zeer kleurrijk doch overbevolkt zowel in het onder- als in het bovenregister, die nochtans nadrukkelijk van elkaar gescheiden zijn gehouden. Vooral ikonografisch is het geheel merkwaardig. Een waar unicum voor een *Laatste Oordeel* in onze streken. Opmerkelijk is de strenge driedeling in de hemel, telkens aangeduid door cumuluswolkjes. Op gelijke hoogte met de Heer, zien we heiligen van alle slag; op de rij erboven, links belijders, rechts martelaren en profeten; en in de bovenste rij, uitsluitend vrouwelijke heiligen.

Terwijl in die hogere sfeer, ondanks de massa's pausen, bisschoppen, martelaren, maagden, strijders en andere vromen, alles één aanbidding is, lijkt de hele ruimte van het benedenregister geworden tot één chaos van de hel. Ternauwernood merkt men hoe in de linkerbovenhoek enkele schaarse rijen uitverkorenen door enkele engelen naar hogerop worden geleid. Maar afgezien van dezen, ondergaan de overige naakte veroordeelden hun pijnigingen nog in volle licht en in een helder koloriet, terwijl in de voorgrond de duistere hel opengaapt. Overigens kan men bij nadere ontleding ontdekken, dat de duivels en gedochten eigenlijk bezig zijn de arme verdoemden te straffen voor het begaan van telkens een van de zeven hoofdzonden. En die pijnigingen zijn steeds nagenoeg dezelfde als die voorgesteld door Jeroen Bosch, op diens tafel met de *Zeven Hoofdzonden en de Vier Uitersten* in het Madrileense Prado, of als die uitgebeeld door Jean Bellegambe (ca. 1470 - ca. 1540) op diens enorm drieluik van *Het Laatste Oordeel* in de Berlijnse Staatliche Museen, D.D.R.

Zeer origineel is de vondst van de kunstenaar van het Geraardsbergse *Laatste Oordeel*, dat hij bij de toegang tot de hel uitsluitend samengesteldbloemigen doet groeien. Vooral de Asteraceae werden in de middeleeuwen nog gehouden voor planten die in een soort relatie stonden tot het duivels- en heksengebroed in het algemeen (3). Derhalve heeft de schilder gemeend dat, in een oord waar de satanische fauna verblijft, er ook een speciale flora kon aanwezig zijn.

2. *Religieuze Kunst in Oost-Vlaanderen*, kat. tent. 15.9-14.10. 1951, Gent, p. 109-10, nr. 418.

3. T. KWINKELBERG, *Langs 's Heren Wegen. Over wilde planten van hagen ruigten, van berm en slootkant, van akkers en weiden*, Antwerpen-Utrecht, 1979, p. 67.

2 - Stadhuis Oudenaarde
Het Laatste Oordeel, 1589; van Gaspard Heuvick

In 1588 gaf de Wet van Oudenaarde de opdracht aan een stadgenoot, Gaspard Heuvick (ca. 1550 - ca. 1611), tot het maken van twee schilderijen tegelijk : een *Laatste Oordeel* en een *Allegorie van de Gerechtigheid*. Ze moesten beide worden opgehangen in de schepenzaal van het stadhuis.

Gaspard Heuvick, Het Laatste Oordeel, 1589.
Paneel 225 : 190 cm.

De kunstenaar was de oudste zoon van de 'tapijtsier' Josse, ingeschreven en wonend in Pamele, een gehucht van Oudenaarde. Nog in zijn jeugd was Gaspard naar Italië getrokken, en eerst had hij te Mantua verbleven bij de schilder Lorenzo Costa de Jongere, die daar verbonden was aan het hof van de hertog. Daarna was Gaspard in Rome, en later trok hij naar het zuiden, naar Apulië, waar hij te Bari in dienst heeft gestaan van de plaatselijke bisschop. Overigens moet hij toen ook in contact geweest zijn met de schilder Giacompo Ligozzi. In elk geval, Karel van Mandert beweert Gaspard tussen 1574 en 1577 te Rome nauwer gekend te hebben: hij zegt immers dat de man uit Oudenaarde toen in erg goede doen was, ondermeer door succesvolle graanhandel.

Hoe dan ook, Gaspard Heuvick was sedert 1587 voorgoed naar zijn vaderstad teruggekeerd, waar hij om zo te zeggen aanstonds de dubbele officiële bestelling van de magistraat kreeg. In de stadsrekeningen over de periode 1 april 1588 tot 31 maart 1589 lezen we: '*Item betaelt Jaspaert Heuvick up rekeninghe ende minderinghe van 't maken van 't Oordeel hanghende up scepenen camere, lxxij p. par.*'. En het volgende boekjaar, 1 april 1589 - 31 maart 1590, staan er opnieuw nog eens twee posten betreffende Heuvicks prestaties: '*Item ghepresenteert Jaspaert Heuvick den xvi Meye, voor de ghereetschap (4) in het schilderen van het Oordeel ende Justice up scepenen camere ses kannen wyns, heft vij p. iij sc. p.*'. Gevolgd door: '*Item betaelt Jaspaert Huevick voor vulle betalinghe van iij^e iij^x p.*' (5).

We konstateren aldus, dat de Oudenaardse magistraat klaarblijkelijk zeer tevreden was over zijn veelbereisde medepoorter, en dat de Wet niet krenterig is geweest in het behoorlijk betalen aan en in het gepast vieren van de schilder om diens prestaties. Alles bij elkaar werd hem vierhonderdtweeënvijftig pond parisis uitbetaald voor de twee panelen samen.

Heuvicks *Laatste Oordeel* vertoont qua vormgeving enige overeenkomst met hetzelfde tafereel van Pieter Pourbus uit 1551. Alleszins geeft Heuvick in het benedenregister van zijn schilderij blijkbaar het skelet dat zich bij Pourbus in diens *Laatste Oordeel* met moeite uit de aarde tracht op te richten, en eveneens de met een lijkwade omhulde vrouw ernaast. Gaspard heeft daarbij gepoogd die twee overgenomen figuren te combineren tot één personage, dat, op die plaats getoond, tegelijk tot een blikvanger wordt in het overbevolkte paneel. Intussen scheidt de gevleugelde aartsengel Michaël met een beheerst gebaar goeden en kwaden uit elkaar. Merkwaardig zijn de schrikwekkende satanische kruipdieren met hun lange, slingerende slangestaarten, die zich met opengesperde muilen op de ongelukkige verdoemden storten. In het bovenregister dat tot de helft van het schilderij reikt, is het opmerkelijk dat de halfnaakte opperrechter gedrapeerd is in een blank gewaad i.p.v. in het meer gebruikelijke rood, maar buitendien zetelt Hij gewoon op de wolken en ook zijn voeten rusten erop,

4. Ghereetschap: dienstverrichting; prestatie; werk. J. VERDAM, *Middel-nederlandsch Handwoordenboek*, 's-Gravenhage, 1976, p. 204.

5. D.J. vander MEERSCH, *Gaspard Heuvick, Jean Snellinck et Simon de Pape*, 1845, in: *Messenger des Sciences historiques de Belgique*, Gent, 1845, p. 4-11. De auteur beweert dat Josse Heuvick in Pamele ingeschreven werd in de tweede helft van de 14de eeuw. Maar die Josse kan dan alleszins niet de vader van de schilder Gaspard geweest zijn.

terwijl van een regenboog of sfeer niets te bekennen valt. Uitzonderlijk is echter vooral dat er naast zijn goudomstraald hoofd noch een zwaard noch een lelietak te zien zijn (6).

Overigens was het schilderij gewoonlijk achter een rood voorhangsel verborgen. En Van der Meersch oppert hier de mening dat het 'mischien' gedurende een rechtszitting werd weggeschoven, 'om de zielen van de schuldigen te ontroeren en meened te voorkomen' (7).

3 - Museum Schone Kunsten Gent Het Laatste Oordeel, 1589, van Rafaël Coxcie

Over het ontstaan van dit werk zijn we vrij goed ingelicht. In mei 1588 reisden de eerste schepen van de Keure van Gent, Jakob de Blaesere, de raadpensionaris, Antoon Schoorman, als afgevaardigden van de Wet naar Brussel om er met de Brussels-Mechelse schilder Rafaël Coxcie, te gaan onderhandelen over het schilderen van een *Laatste Oordeel*, om in de schepenkamer van de Keure te prijken. Op 9 juni 1588 kwam Coxcie zelf naar Gent, en hij verbond er zich het schilderij binnen het lopende schepenjaar d.w.z. uiterlijk 10 mei 1589, af te leveren. Hij zou zodra zijn werkaanleg gedoodverfd (8) was, een voorschot van 150 gulden krijgen, en na de voltooiing van het schilderij zou dan zijn uiteindelijk loon door deskundigen worden bepaald, en uitbetaald.

Overigens heeft deze ongewone handelswijze, met name dat noch de kunstenaar zelf noch de Wet samen en vooraf het eindbedrag overeengekomen waren, een totaal onverwachte en zeer onaangename afloop gehad voor beide partijen. Immers, het paneel was tijdig klaar en de vroede vaders der Wet waren dermate tevreden, dat ze Coxcie spontaan duizend gulden wilden uitbetalen. De schilder weigerde echter dit bedrag te aanvaarden als zijnde te gering, en hij eiste het oordeel van bevoegde experts, zoals gestipuleerd in de vreemde overeenkomst. Vier schilders van het Antwerpse Sint-Lukasgild werden aangeduid als scheidsrechters; en zij oordeelden dat hun kunstbroeder duizendvierhonderd gulden toekwam! De Gentse schepenen moesten zich hierbij neerleggen, doch bijkomende onkosten die door Rafaël werden gevorderd, wilden zij niet vereffenen. De kunstenaar ging met zijn eis naar de Raad van Vlaanderen, en... acht jaar daarna bij arrest van 12 juli 1597 werd de Wet van Gent gedwongen én hoofdsom én alle onkosten volledig te betalen aan Coxcie.

Dit *Laatste Oordeel* nu, dat tot het einde van de 18de eeuw steeds boven de monumentale haard in de Keurekamer van het Gentse stadhuis heeft geprikt, is veel te opgestapeld, te druk en te bewogen om

-
6. Vaak wordt Kristus in zijn functie van Opperrechter voorgesteld met naast zijn hoofd een blank zwaard, naar Apokalyps 19:15. Maar blijkbaar uit drang naar symmetrie, beeldt men dikwijls aan de andere zijde van 's Heren hoofd nog een bloemtak af, meestal een lelie. Dit is echter niet orthodox, hoewel men er dan graag de uitleg aan geeft, alsof het zwaard de gerechtigheid en de lelie de barmhartigheid van de Alrechter zou aanduiden.
 7. D.J. vander MEERSCH, o.c., p. 10. Dat was inderdaad, zoals we zagen, het oogmerk van zo'n schilderij: een memento voor de rechtzoekenden. Maar het was evengoed gericht tot de rechters-schepenen als tot alle andere aanwezigen.
 8. Doodverven: eerste aanleg van een schilderwerk, waarop de groepering e.d. al schetsmatig worden aangebracht.

Rafaël COXCIE, *Het Laatste Oordeel*, 1589.
Paneel 300 : 369 cm. Foto K.I.K., Brussel.

te kunnen imponeren. En bovendien is het te onoverzichtelijk. Het koloriet is daarbij veeleer donker en bruin, ondanks de talrijke lichamen. In de kompositie is de hemelse en aardse sfeer nauwelijks uit elkaar te houden, tenzij dan door kompakte grauwe, donkere wolkenformaties, die links achterin een soort trappen vormen waarlangs uitverkorenen naar omhoog proberen te geraken, op eigen kracht of opgetrokken door schaars aanwezige engelen. In het midden troont de Deësis op de wolken en tegelijk op een zwak aangeduide lichtboog. De Heer in zijn aktieve rol van Opperrechter verwijst met zijn linkerhand naar de verstotenen, terwijl Hij met de rechter een verheven zegenend gebaar maakt naar de gelukzaligen. Achter Hem en de beide Middelaars wervelen concentrisch engelkopjes, engeltjes en engelen met de arma Christi. Rondom de Deësis drommen allerlei heiligen, onder wie de apostelen Petrus en Bartolomeus en ook Mozes te onderscheiden zijn. Ook het bovenregister is veeleer somber gehouden, hoewel alle hemelingen in kleurige gewaden getooid zijn. Buiten de Heer, heeft alleen zijn Moeder een lichtend aureool.

In het benedenregister zijn alle personages naakt en biezonder sterk gebouwd. Merkwaardig is dat het chaotische gebeuren in de hel zich tot meer dan tweederden naar links in de voorgrond uitstrekt, en wel vanuit een diagonale beweging die begint bij de zwaardzwaaiende, gevleugelde aartsengel Michaël, die in een ovale lichtruimte dreigend verschijnt. De verdoemden worden gegrepen door gehoornde saters met grote puntoren, of door 'kerberoi', slangachtige hellehonden, omstrengeld en zo naar hun ondergang gesleurd. Rechts is het één grote baaierd van lijven, en links staan of knielen de rechtvaardigen, in hunkerende overgave hun opname in het eeuwige geluk af te wachten. Een eigenlijke opstanding van de doden, zien we evenwel nergens.

Rafaël Coxcie heeft zijn romanizerende tendens niet enkel willen demonstreren, maar hij heeft het renaissancistische genoegen aan de uitbeelding van de verheerlijkte menselijke schoonheid zelfs veel te veel willen onderstrepen. Zowel in de hemel als op de aarde en in de hel, blijft het één uitgesproken demonstratie van hyperatletische menselijke en duivelse lichamen, met een overigens vaak onverantwoorde anatomie. Deze gespierde uiterlijkheid heeft hij van Michelangelo overgenomen, maar hij heeft tegelijk hierdoor getuigd van zijn onvermogen. Immers, bij de Florentijn speelt de harmonie van het lichaam, hoe monumentaal dit ook mag voorgesteld zijn, een rol. Bij Coxcie echter is elk lichaam enkel maar schoon als de muskulatuur ervan maximaal wordt gereleveerd: daarom gaan de zaligen overmatig gespierd naar hun uitverkiezing, terwijl de verstotenen in dezelfde optimale konditie naar hun verdoemenis gaan. W. Laureyssens (9) zegt hierover terecht: 'De kunstenaar door de studie van het lichaam behekst, vergeet te schilderen' (9). Bovendien is het duidelijk dat qua algemene uitwerking van het gegeven, de Vlaming zijn typisch horro vacui niet heeft kunnen onderdrukken. Bij een werk van zulke omvang komt dit echter uiterst vermoeiend over op de toeschouwer.

9. W. LAUREYSSENS, *Rafaël Coxcie, Het Laatste Oordeel*, in *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen*, Antwerpen, jrg. 6, 1968, p. 12b.

Overigens, zou de mannelijke figuur te halven lijve geheel links onderaan, het zelfportret van de schilder zijn (10). Terwijl aan de andere kant, ook onderaan, wellicht op de balk die men ternauwernood opmerkt, de signatuur van de schilder moet gestaan hebben: 'R. Coxius Fecit' (11).

Dr. Juliaan H.A. de Ridder

N.B. : De doctorale studie van de auteur, *Gerechtigheidsstaferelen voor Schepenhuzen in de Zuidelijke Nederlanden in de 14de, 15de en 16de eeuw*, werd bekroond door de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België en wordt eind 1988 uitgegeven.

-
10. E. DE BUSSCHER, *Un procès artistique au XVI siècle. Le Jugement Dernier, tableau du Musée de Gand*, Brussel, 1863, p. 37.
 11. Idem, *Recherches sur les peintres Gantois du XVIe siècle. Un procès artistique. Le Jugement Dernier, tableau du Musée de Gand*, in *Annales de la Société Royale des Beaux-Arts et de Littérature de Gand*, 1863-64, p. 193-372 : p. 345.
-

Lijst schenkingen meerwaarde lidgeld. - afgesloten op 28 april 1988

Beatrix Baillieul, Gent; Luc Beyens, Gent; Oscar Bonnevalle, Gent; Pieter Braeckman, Gent; Maurice Broeckhove, Gent; Georges Broekaert, Zottegem; Albert Bruggeman, Kortrijk; Fernand Comhaire, Gent; Rick Coone, Beervelde; Marcel Daem, Gent; Luc Debroe-Deweert, De Pinte; Firmin Declercq, Waarschoot; Denise Decuyper, Gent; Jolie Decuyper, Gent; Paul Degroote, Gent; Jeanne Delaere, Temse; Daniel Deloof-Bral, Gent; Antoine Demeyer, Lovendegem; Erik Demoen, Gent; J. Denul-Deryck, Affligem; Hilda Depoorter, Gent; Marc Depuydt, Gent; Lodewijk Derideaux-Dedapper, Roosdaal-Pamel; Marie-Jeanne Desmet, Gent; Stefaan Desmet, Ronse; L. Despiegeleer, Aalst; Georges Destaute-Deloore, Gent; Marijke Detremmerie, Gent; Jacques Devriendt, Gent; Devriese-Langerock, Gent; B. Dewaele, Gent; Gustaaf Dewilde, Mortsel; J. Dewilde, St.-Niklaas; Romain Dewulf, Brugge; Albert Dhoker, Erpe-Mere; Arnold Eloy, Gent; Godelieve Fasseur-Debaets, Gent; Ilona Feher, Gent; Jacques Flamant, Geraardsbergen; Robert Gabriel, Gent; Jerom Germis, Gent; R. Gheldof-Dewilde, Wetteren; Patrick Goethals, Gent; N. Gouwy, Westrozebeke; Lea Hacquaert-Verlee, Gent; Gabriel Haelman, Gent; Renilde Hernalsteen, Leuven; René Heyman, Knokke-Heist; Lode Hoste, Gent; J. Im-schoot, Gent; Jacques Lagrou-Dewinter, Gent; R. Legrand, Brussel; Luc Lekens, Destelbergen; Renaud Louwagie-Falleyn, St.-Martens-Latem; Paul Machtelinckx, Zottegem; Raymond Mestdagh, Dendermonde; C. Mulier, Roeselare; Cornelius Niemegeers, Gent; Hendrik Oosterlinck, Steenokkerzeel; Koenraad Pauwels, Melle; Andreas Philips, Gent; Herman Philips-Famelaer, Gent; Marcel Pieters-Baeyens, Lokeren; Maria Poelman-Debuysscher, Gent; Fernand Ch. Popieul, Gent; M. Provost, Ronse; Johanna Romyn, Gent; Robert Ruys, Wichelen; Gerard Simons, Antwerpen; Robert Simons, Gent; Wilfried Steeghers, Evergem; Temmerman, Oosterzele; Albert Van Hageland, Beersel; Gustaaf Vanaudenhove-Mees, Melle; Michel Vandenbossche, Zottegem; Gerard Vanderkerckhove, Erpe-Mere; Suzanne Vandergracht, Gent; Renaat vanderlinden, Zottegem; Alfons Vanderstichelen, Zottegem; Roeland Vandewalle, Gent; Lea Vandijk-Vanhooren, Gent; Anita Vandort-Gheldof, Gent; Luc Vandriessche, Wieze; J. Vaneffelterre-Vandendries, Oostende; Jozef Vanhaver, Asse; Charles Vanhecke, Deurne; Hugo Vanhese, Aalst; Kris Vanhulle, Gent; Vanlangeraert, Zelzate; Jacques Vanquickelberghe, Geraardsbergen; Willy Vanschoorisse, Horebeke; Veerle Vanthuyne, Brugge; Marijke Vanwelden, Maarkedal; Dolf Vergauwen, Gent; Walter Verleyen, Deinze; Wilfried Verschraegen, Brussel; Pierre Vlieghe, Gent; Gustaaf Weze, Gent; Ch. Wullaert, Gent.

ZONDERLINGE GEBOORTEN TE SCHORISSE IN 1736

In de jaren 1737-39 werden allerlei "enquesten" en "informaties" gehouden, waarbij getuigen worden gehoord door de schepbank van Edelare, Leupegem en Volkegem. De aanleiding hiertoe was een proces dat gevoerd wordt door Jozef de Cubber en "consorten", d.i. verwanten, tegen zijn schoonzuster Joosijne Beirens, weduwe van Arnoult de Cubber. Het gaat om een betwisting in verband met de erfenis van de overleden echtgenoot van Joosijne Beirens. Preciese gegevens hierover zijn niet voorhanden, daar slechts een klein gedeelte van de procesbundel bewaard is.¹

Belangrijk voor de volkskunde is hierbij wel een bijzonder eigenaardige bevalling van Joosijne Beirens, een goede negen maanden nadat haar echtgenoot was overleden.

Joosijne Beirens, *"de welcke seer caduck ende onpasselick was"*, realiseerde zich metter tijd *"dat sij was groot gaende ende bevrucht was van kinde door de ancommende vromicheijt² van haer lichaem"*. Ze had daarbij alarmerende voorgevoelens - of deed tenminste alsof - want aan een getuige verklaarde ze *"dat het iets wonders was van eene beeste die sij in haer lichaem hadde, ende dat die beeste de vrucht soude destrueren³ ende doen verdwijnen"*.

In juni 1737 - haar man was op 1 augustus van het voorgaande jaar gestorven - was de tijd van de bevalling aangebroken. Twee vroedvrouwen waren daarbij aanwezig.

Anna van de Wattijne, vroedvrouw te Schorisse, komt bij de weduwe aan als de barensweeën reeds zijn begonnen.

Ze heeft haar hand op de buik van de aanstaande moeder gelegd en was daarbij *"ghewaer wordende datter iet inden buijck upwierp als of sij van twee kinderen bevrucht hadde gheweest..."*. 's Avonds heeft ze dan *"ghelanckt⁴ ende afghehaelt een ghedierte bij forme van eenen mol, sonder steert ofte beenen, ende een muijle daer sij gheheel haeren duijm soude connen insteken hebben ende (ze heeft dat) ghedaen, ende bevonden dat tselue vier tanden hadde, (de) bovenste de langhsten"*.

De volgende dag is dit 'ghedierte' in het bijzijn van de pastoor en de onderpastoor *"open ghesneden gheworden"* en toen zag men, inderdaad, dat deze 'mol' vier tanden had. De twee geestelijken komen getuigen dat dit inderdaad zo gebeurd is.

De andere vroedvrouw, Tanneken de Merlier, ongeveer 96 jaar en wonende te Leupegem, verklaart haar beroep reeds meer dan zestig jaar uit te oefenen en meer dan drieduizend kinderen boven de doopvont gehouden te hebben.

Ook zij heeft *"midden van de selue caemer op de vloer sien ligghen een swarte beeste, forme van eenen mol"*.

Later getuigt ze dat dit niet een zo uitzonderlijk feit is, want *"dat sij in haere voorseijde qualitheijt ter differente ocasien heeft ghesien ende ontfanghen van de baerende vrouwen differente ghedierten soo op forme van mollen, muijshonden, veulens, corpels⁵ ende andere ghedierten"*.

1. RA Gent, *Land van Aalst*, Oud n° 1673.

2. *vromicheijt*: hier: uitzetting, zwaarte.

3. *destrueren*: vernietigen.

4. *ghelanckt*: genomen, synoniem van *afghehaelt*.

op forme van mollen, muijshonden, veulens, corpels⁵ ende andere ghedierten".

Het kind, dat de weduwe Joosijne Beirens had moeten ter wereld brengen, was blijkbaar door dit 'ghedierte' verslonden, zoals de vrouw zelf bij voorbaat had vermoed. Inderdaad, nog een andere getuige verklaart dat ze, na de bevalling van de mol, heeft *"ghesien ende bevonden dat in haeren⁶ waterpot in twaeter (waren) brocxkens van verrodt vleesch... alsmede beentjens als van rebbekens ende leintjens ofte ledtmaeten van kinde"*. Het kindje was blijkbaar echt aan stukken getrokken en gedeeltelijk verslonden in het lichaem van de zwangere vrouw.

Het was trouwens niet de eerste keer dat Joosijne Beirens dergelijke bizarre schepsels ter wereld bracht. Het lijkt wel of ze zich daarin gespecialiseerd had!

Immers in de tijd toen haar echtgenoot nog leefde, had ze al eens een kind ter wereld gebracht. Alles was blijkbaar goed verlopen en de vroedvrouw was al weer op weg naar haar eigen huis. Toen kwam plots de echtgenoot haar achterna gelopen en zei tot haar: *"compt weder bij mijn wijf, sij sterft, haer lijf komt gheheel uijt"*. Als de vroedvrouw met grote haast weer bij de vrouw komt, ziet ze hoe haar moeder, *"met haer handen in de vrouwelijckheit van haar dochter gaende"*, daaruit *"één ghedierte"* gehaald heeft *"op forme van eenen visch, ter langhde van eenen aerm, hebbende het hooft als kerpel ofte snoeck, achter rondt, sonder stert, hebbende groote, langhe muijle ende drij strepen opden rugge, ieder ter dichte van ontrent cleenen vingher"*.

Ook toen had men er natuurlijk de pastoor en ook nog chirurgijn Langhermersch bijgehaald. Men sneed de drie strepen open *"ende tghonne binnen was (was) als pensenvleesch⁷..."*.

Vrouw Beirens zelf had ook nog aan een andere getuige, een zekere Joosine vande Merghele, verteld dat, kort na de bevalling van de mol, *"noch een ghedierte van haer was ghecommen, forme van witten veemol, daer sij ontrent den watersteen⁸ was staende dat dan door het got gadt⁹ als eenen blixem uvijtvloogh"*.

Het merkwaardigste van deze hoogst zonderlinge 'geboorten' is dat dergelijke voorvallen zoniet als normaal dan toch als mogelijk werden aanvaard. Ze berusten blijkbaar op een diep ingeworteld volksgeloof, werden goed mogelijk geacht en door doorgewinterde vroedvrouwen bevestigd.

Het is goed mogelijk dat dit bijzonder eigenaardig verhaal verband houdt met de eeuwenoude opvatting als zou de baarmoeder een levend wezen zijn, een dier.

De gebeurtenissen te Schorisse zijn in alle geval een interessant gegeven, dat een heel uitzonderlijke blik gunt in de met zoveel mysteries en taboes omringde wereld van het ter wereld komen van een kind.

W.L. Braekman

5. *corpels* : karpers.

6. *haeren* : d.i. van de bevallen vrouw.

7. *pensenvleesch* : worstenvlees, grof gemalen vlees.

8. *watersteen* : pompsteen.

9. *got gadt* : afloop die, door de muur, het water naar buiten voerde; in Vlaamse dialecten ook 'nozgat' genoemd.

BEDEVAARTATTEST SANTIAGO DE COMPOSTELA 1603

Antwerps pelgrim Lucas Vander Hagen

In aansluiting bij onze studie over de Broederschap van St.-Jacob in Compostela te Gent (1), heeft dr. M. Gysseling ons een dokument gesignaleerd van bijzondere betekenis voor de bedevaart naar Compostela: een bedevaartattest van 1603 op naam van Lucas Vander Hagen, Vlaming uit Antwerpen (2).

Het gedrukte attest wordt in de vakliteratuur compostela of pelgrimsgetuigschrift genoemd. Een vijftal voorbeelden van dergelijk attest vindt u in de catalogus *Santiago de Compostela, 1000 Jaar Europese bedevaart* van de tentoonstelling die te Gent in 1985 gehouden werd in het teken van Europalia 85 España (3). De uitleg voor de genoemde documenten: compostela, pelgrimsgetuigschrift, bedevaartcertificaat, komt vrijwel hierop neer. Het formulier compostela bevestigt dat de persoon de bedevaart beëindigd heeft en eventueel de genaden van het heilig haar verkregen heeft, als bewijs of rechtvaardiging van het persoonlijk bezoek aan het pelgrimsoord Santiago. De brief diende als vrijgeleide voor de terugreis naar huis.

Alvorens dit onderwerp van de terugreis verder uit te diepen, vestigen we er de aandacht op, dat men voor de heenreis een geleidebrief nodig had. Men moest, alvorens op bedevaart te trekken de toelating krijgen om naar Compostela te mogen gaan; uitzondering gemaakt voor de strafbedevaart die eerder een verplichting betekende. De toestemming om op bedevaart te mogen trekken kon worden verleend door de parochiepriester, de bisschop, de abt. In de late middeleeuwen kon de stedelijke overheid ook die vergunning verlenen. De pelgrim kreeg voor zijn heentocht een geleidebrief. Kerkelijke en wereldlijke overheden werden verzocht de pelgrim onder hun bescherming te nemen. Op vertoon van dit dokument kon de bedevaarder een beroep doen op de diensten van de godshuizen, dit was het geval voor hun terugkeer uit Compostela (4).

Het bedevaartattest nu waaraan deze studie is gewijd heeft het formaat 30 × 21 cm. De tekst is op papier gedrukt versierd met een kopergravure. Met de hand zijn volgende gegevens geschreven.

Naam en herkomst van de pelgrim :

Lucas Vander Hagen, Flaminco flame co de Anversa

Pelgrim : *Lucas*

Datum uitreiking attest : *1603 31 octobris*

Handtekening kardinaal : *D. Antonius Rodericus Cardinalis major*

1. M. DAEM, *De Broederschap van St.-Jacob in Compostela te Gent*. Oostvlaamse Zanten, 60 (1985), 63-75.
2. Rijksarchief Gent, Fonds Bisdom, voorlopig nr. K. 11 168.
3. Catalogus *SANTIAGO DE COMPOSTELA, 1000 Jaar Europese bedevaart*. Gent, Centrum voor Kunst en Cultuur/Gemeentekrediet, 1985, blz. 289-291.
4. J. VAN HERWAARDEN, *De pelgrimage naar de Compostela*. In: Catalogus, o.c. Hfdst VI, 71-83.

VNIVERSIS ET SINGVLIS

præsentibus literas inspecturis. *D. ANTONIVS RODERICVS*, maior Cardinalis, ac pœnitentiarius almæ Ecclesiæ Compostellanæ, in qua indubitâter requiescit venerandum sanctissimumq; corpus beati Apostoli *IACOBI* Zebedei, totum integrum sub Alcarei maiori, salutem in Dño sempiternâ. Quomiam (vt ait Apostolus) omnes stabimus ante tribunal Christi, recepturi pro in corpore gesserimus, siue bonum, siue malum (cum itaq; sicut accepimus) deuotus in Christo *uia pœnitentiarij Cameracensis* Ecclesiam beati *IACOBI* personaliter visitauerit, confessusq; & absolutus fuerit. Dominicumq; corpus receperit, nec non uisit.

& alia pia sanctorum loca visitare, & non habet unde id perficere possit, nisi pijs fidelium elemosinis adiutetur. Qua propter nos, pœnominatus Cardinalis maior tenore præsentium omnes & singulos Christi fideles requiritus, & hortamur in Dño quatenus præfatum *uia pœnitentiarij* dum ad vos accesserit elemosinas petiturus, pie, benigne, charitatiueq; recipiat: & de acceptis à Deo bonis elemosinas (que peccata estingunt) largire curetis: vt per hec & alia pietatis opera, ad promittum cæleste regnum peruenire ualeatis: & participes efficiamini omnium suffragiorum huius sancte Ecclesiæ. Præsentibus post annum minime ualituris: in quorum omnium & singulorum fidem præsentibus literas fieri, hoc nostro iussimus sigillo muniri. Datis in Ciuitate hac Compostellana. Anno Dñi. 1603 die uero 31. Mensis

D. Antonius Rodericus

Cardinalis maior

De gedrukte tekst luidt als volgt.

Aan allen en aan elk in het bijzonder die deze brief zullen inzien, D. ANTONIUS RODERICUS, major kardinaal en biechtvader van de beroemde kerk te Compostella, waarin, zonder enige twijfel het eerbiedwaardige en allerheiligste lichaam van de gelukzalige apostel JACOBUS Zebedeus berust, geheel en al ongeschonden, onder het hoofdaltaar eeuwigdurende zegen in de Heer. Vermits, (zoals de Apostel verklaart) wij allen zullen staan voor de rechterstoel van Christus om er te ontvangen voor hetgene we lichamelijk zullen verricht hebben, hetzij goed, hetzij kwaad (zoals wij dat vernomen hebben), en de vrome in Christus Lucas Vander Hagen, Vlaming uit Antwerpen, die de kerk van de gelukzalige JACOBUS persoonlijk zou bezocht hebben, gebiecht zou hebben en de absolutie ontvangen. Het lichaam van de Heer ontvangen alsmede beloofd heeft..... en nog andere gewijde heiligenplaatsen te bezoeken. Hij bezit niet de middelen om deze te bezoeken tenzij hij door vrome aalmoezen van de gelovigen geholpen wordt. Derhalve wij, voornoemde kardinaal major, krachtens deze brief, verzoeken alle gelovigen van Christus en elk van hen, sporen we aan, in naam van de Heer, dat gij de voornoemde Lucas vroom, welwillend en liefdadig ontvangt wanneer hij naar u toekomt om een aalmoes te vragen, draag er zorg voor hem aalmoezen te geven (die de zonden uitwissen) uit goederen die u van de Heer hebt gekregen, opdat gij door dit werk en andere werken van godsvrucht, tot het beloofde rijk moogt komen en deelachtig worden aan alle gunsten die deze heilige kerk u biedt.

Deze brief zal over één jaar waardeloos zijn. Als waarborg voor alles wat hiervoren geschreven staat, hebben wij bevolen deze brief te schrijven en met ons zegel te bekleden. Gegeven in deze stad Compostela in het jaar ons Heren 1603, namelijk op de dag 31 van de maand oktober.

D. Antonius Rodericus
Kardinaal major

Het zegel van de kardinaal hangt niet meer aan het attest; wel zijn de sporen ervan merkbaar.

De elementen die we in de definitie van compostela aangestipt hebben vinden we ook in de tekst van dit getuigschrift terug.

De akte bevestigt dat Lucas Vander Hagen een Vlaming is en persoonlijk, als bedevaarder, naar Compostela gekomen is. In onze bijdrage over de Gentse broederschap van St.-Jacob hebben we er op gewezen dat men zich als bedevaarder kon laten vervangen, mits betaling, door een bode of erfgenaam. De brief is een erkend bewijsstuk dat de pelgrim het vertrouwen geniet van de geestelijke overheid en recht op bijstand verdient. Zulks was ook het geval voor de geleidebrief die de pelgrim meekreeg voor zijn afreis. In de brief wordt bevestigd dat Lucas Vander Hagen persoonlijk de bedevaart heeft afgelegd en het inzicht koestert nog andere bedevaartplaatsen te bezoeken. Het attest vermeldt ook dat de pelgrim, na gebiecht en het lichaam van de Heer

ontvangen te hebben, een belofte gedaan heeft. Voor Lucas weten we niet welke de aard van die belofte is geweest; de regel is blijkbaar blanco gebleven. De financiële hulp die de pelgrim genoot van een weldoener, had ook haar verdienste voor de zielezaligheid van de weldoener. Het attest is maar één jaar geldig om misbruiken te voorkomen. De echtheid van de aanbevelingen zijn bevestigd door de persoonlijke handtekening en het zegel van de kardinaal major.

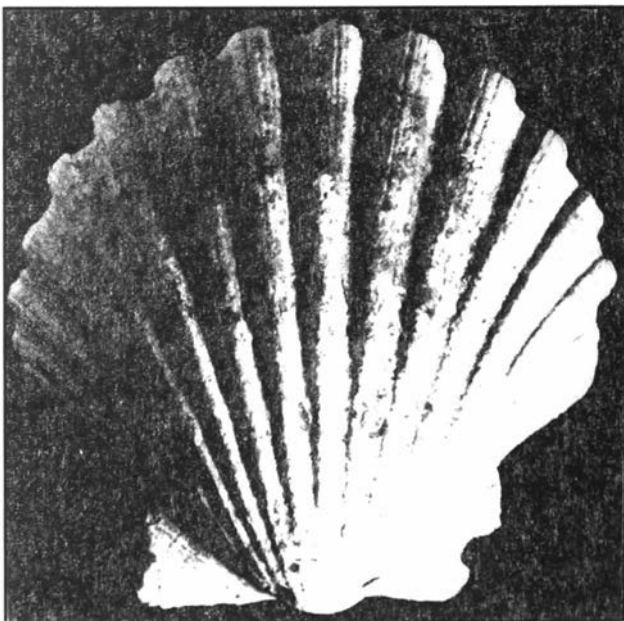
De compostela is ook een ikonografisch document van betekenis.

In de boven- en linkerzijrand bevindt zich een vierlobbige, symmetrische en geometrische versiering. De stijl herinnert aan de plateresco- of goudsmidstijl. Hij behoort tot een kunstrichting die laatgotische, Moorse en renaissance —otieven tot één geheel van uiterst weelderige sierstijl verbindt.

De bovenrand wordt in het midden onderbroken door de St.-Jakobschelp, doorkruist met drie pelgrimstaafjes, ook palster genoemd.

In ons artikel over de broederschap van St.-Jakob te Gent verwijzen we naar een legende die verhaalt dat ruiter en paard met schepen werden bedekt op 't ogenblik dat het broze vaartuig de reliek van St.-Jacob veilig aan wal bracht. De ruiter erkende in deze wonderbare gebeurtenis Gods tussenkomst en bescherming en liet zich dopen. Uit de hemel weerklonk een stem die zegde dat de schelpen het symbool zouden zijn van de macht van St.-Jacob.

Pelgrimsschelp. Begin 13de eeuw. Pecten maximus. 8,5 × 8,7. Uiteinden zijn doorboord geweest met twee gaatjes. (6)

Meer bijzonderheden over **St.-Jacobsschelpen**, die verdienen even te worden aangestipt in een volkskundig tijdschrift, vonden we vermeld in een studie van Kurt Köster over bedevaartschelpen van Compostela (5). Hij schrijft dat de Westerse christenheid drie grote bedevaartbestemmingen kende: Rome, het Heilig Land en Santiago. Het is opvallend dat in beide laatste oorden de bedevaarder een typisch lokaal natuurprodukt als teken aangeboden kregen. De tekens van Santiago waren aanvankelijk natuurlijke schelpen. Deze Jacobs-schelpen waren kleppen van kamschelpen van de soort *Pecten maximus* L. Reeds van in de prehistorie, de oudheid en de vroege middeleeuwen werden schelpen voorzien van gaatjes om als sieraad of grafgift en dus als amulet te worden gebruikt. Ze hebben helemaal niets te maken met het bedevaartwezen. In de oudheid beschouwde men de schelp als een liefdessymbool en werd haar een bezwerende kracht toegekend. Men droeg ze als bescherming tegen heksen, achterklap, het boze oog, tegen allerhande toverij en ziekten. Schelpen doen pas hun intrede in de christelijke ikonografie met de bloei van de Spaanse Jacobusverering. Het ligt voor de hand dat ook hier de symboliek en het geloof aan de bezwerende kracht van de schelp innig met mekaar waren verbonden. Dergelijk schelpmotief was trouwens niet enkel het symbool van Santiago. Ook in het heiligdom van de Mont Saint-Michel werden de schelpen door de bedevaarders verzameld en meegenomen. Het schelpmotief van de Mont St.-Michel, aan de Normandische kust, is enigszins kleiner dan het type van Compostela.

De schelpen werden niet, zoals courant wordt beweerd, door de pelgrims zelf op het strand verzameld. Vergeten we niet dat het strand op een afstand van 30 à 35 km van Santiago verwijderd was en deze weekdiertjes op zeer grote diepte leefden. Schelpen en andere devotionalia waren in kraampjes te koop nabij de katedraal van Santiago. De verkoop van schelpen, buiten de stad, was verboden op straf van exkommunikatie. De schelpenverkoop beperkte zich niet tot de natuurlijke zeeschelp. Het motief werd ook gegoten in lood-tin legering en in git, een zwarte, glanzende zeer harde pekkool, zeer typisch voor de streek.

Miniatuurstaven behoorden eveneens, zoals de schelpen, tot de devotionalia die elke pelgrim zich aanschafte. Bij het schelpmotief staan er drie afgebeeld. De pelgrimsstaf staat in de bedevaartliteratuur over Santiago beter bekend onder de naam *palster*. Het woordenboek van de Nederlandse Taal vermeldt de oorsprong van het woord niet. Naast *palsterstok* is ook het woord *palterstok* gangbaar in de betekenis van pelgrimsstaf (7). De staafjes werden uit been of ivoor gedraaid. De min gegoede bedevaarder kon het stellen met een lood-tinnen miniatuurpalster. Het symbool van de staf werd afzonderlijk op de hoed of op de schouderkraag bevestigd. Op de gravure van ons pelgrimsat-test zien we daar een voorbeeld van.

5. *Catalogus*, ibidem. Hoofst. VII. *Pelgrimsschelpen en -tekens van Santiago de Compostela*, 85-95.

6. *Catalogus*, blz. 293, nr. 173. Pelgrimsschelp van Santiago Compostela. Einde 12de of begin 13de eeuw. Gevonden in abdij van Keynsham. Brist. Opgegraven samen met skelet in de abdijkerk.

7. *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, 12de deel, 's-Gravenhage, 1931, 249-250.

Schelpen en staven kwamen meestal terecht in het graf van de pelgrim. Ze werden als grafgift meegegeven.

Schelpen en palster waren niet enkel devotionalia bestemd voor persoonlijke devotie in de huiskring. Kurt Köster vestigt er de aandacht op dat ze ook werden gebruikt voor allerlei bijgelovige en magische praktijken en ook in de volksgeneeskunde. Omwille van de magische kracht die ze werden toegekend en om het kwaad af te weren, werden ze aan of in het huis, aan de walkeof of boven de staldeur of op de bijenkorven gehangen. Bij ziekte werd het teken in water of wijn gedompeld waarna dit de zieke als medicijn werd aangeboden ofwel werd het symbool met het zieke lichaamsdeel in contact gebracht.

Laten we nog opmerken dat de schelp met de palsters, afgebeeld op het bedevaartgetuigschrift 1603, veel gelijkenis vertoont met de huidige emblemen van de Vlaams-, Frans- en Engelstalige genootschappen van Santiago de Compostela (8).

*Embleem van het Franse
Société des Amis
Saint-Jacques.*

*Embleem van het Vlaams
Genootschap van Santiago
de Compostela.*

*Embleem van de Engelse
Confraternity of
St. James.*

Met een decoratief motief langs de rechter zijkant van het bedevaarttattest belanden we nogmaals in de ikonografie en attributen van de bedevaarder naar Compostela.

Heel duidelijk is de grote pelgrimsstaf met haakjes te herkennen; hieraan kon de kalabas of drinkfles worden gehangen.

Het vierkantig voorwerp met de staafjes in x- of St.-Andreaskruisvorm, met driehoekige klep, is wel een reistas. Het draagtouw ervan is rond de palster gedraaid.

De andere twee motieven zullen wellicht ook een symbolische inhoud hebben.

Het  n  motief lijkt een bloem te zijn met acht kroonblaadjes.

Het andere motief is een ster-vormige versiering die meer aanleunt bij de Moorse stijl.

De prent met de pelgrim is wel een interessant ikonografisch document.

De nimbus boven het hoofd van de pelgrim is blijkbaar een aanwijzing dat hier de heilige Sint-Jacob wordt afgebeeld. Op de achtergrond prijkt de kathedraal van Compostela: ze ligt op een steile hoogte en rotsachtige plaats, omringd door hoge bergen.

Lager zien we de stadspoorten. Helemaal op het voorplan worden lichte zeegolven gesuggereerd. Blijkbaar bevindt de pelgrim zich op het strand want aan zijn voet ligt een schelp.

De figuur op het attest is wel degelijk een pelgrim die de kenmerken vertoont van de courante ikonografie van een apostel-pelgrim. Hierbij geven we een beeld van Sint-Jacob, op volkse manier voorgesteld, met de gebruikelijke attributen en kleding, daterend uit de eerste helft van de 17de eeuw.

Meer bijzonderheden over de voorstelling van St.-Jacob als pelgrim ontlenen we uit een studie van prof. em. kan. J.K. Steppe, verschenen in de catalogus onder de titel *De iconografie van de heilige Jacobus de Meerdere (Santiago)* (9).

Begin 17de eeuw stelt men een terugkeer vast naar de meer apostolische vorm. De apostel is meestal staande afgebeeld; door zijn gebogen houding geeft hij de indruk vermoeid te zijn. De pelgrim draagt een aan de voorzijde geopende mantel die meestal tot de knieën reikt. Het kleine schoudermanteltje komt weer voor en heeft de vorm van een brede kraag ter bescherming tegen de regen.

8. DE PELGRIM, Contactblad van het Vlaams genootschap van Santiago de Compostela, nr. 6 (sept. 1986), 21.

9. J.K. STEPPE. *De iconografie van de heilige Jacobus de Meerdere (Santiago)*. In: Catalogus, o.c., Hoofst. XI, 129-152.

*St.-Jacob. Diest (10).
Kerk Sint-Sulpicius.
K.I.K. Brussel 76.338.*

De versiering met bedevaarttekens, devotionalia, beperkt zich tot het motief van de schelp en de gekruiste miniatuurstaafjes. Vanaf circa 1500 behoort tot de uitrusting van de bedevaarder ook een bidsnoer, een houten eetschotelje, een mes in de schede en een dokumentsdoos. Deze laatste is bestemd om er de geleidebrief, het bedevaartattest of compostela en het biechtbewijs in te bewaren. Deze voorwerpen komen voor in de meer populaire voorstellingen en prenten van de heilige Jacob.

Wanneer we de voornoemde ikonografie, uit de studie van prof. J.K. Steppe met de gravure van St.-Jacob op het attest vergelijken, is er wel een overeenkomst te konstaten.

Houding en kleding van de apostel klopt met de beschrijving. Sporen van een schelp menen we op te merken in de verticale lijnen op de hoed. De staafjes op het schoudermanteltje zijn duidelijk merkbaar in

10. Beeld St.-Jacob. Eerste helft 17de eeuw. Gepolychromeerd hout. H. 110. Herkomst : St.-Jacobskapel (?) Diest. Catalogus, ibidem, nr 70, p. 255. Foto K.I.K. Brussel. nr 76 338.

de vorm van een St.-Andrieskruis. De pelgrimsstaf in de rechterhand is sober. Onder deze arm ontwaren we een riem of gordel waaraan een hangend voorwerp hangt en op de heupen rust. Is het een kalabas, eetschotelje of schede waarin het mes geborgen zit? De linkerhand rust op een voorwerp dat blijkbaar niet tot de kleding behoort. Het heeft de vorm van een zak, die mogelijk een broodtas zou kunnen zijn. Onder deze arm zien we een draagriem waaraan een rechthoekige tas hangt; vermoedelijk de reistas of dokumentendoos.

In de catalogus van de tentoonstelling Santiago de Compostela worden vijf getuigschriften vermeld; ze dateren van de 16de, 17de, 18de en 19de eeuw (11). Er staan geen afbeeldingen bij; de beschrijving is summier en over de ikonografie wordt geen uitleg verstrekt. De catalogus bood geen mogelijkheid tot vergelijkende studie met het attest van Lucas Vander Hagen.

Door bemiddeling van Dr. Louis Carlen, professor aan de Universität Freiburg zijn we er in geslaagd de kopie van één dezer bedevaartattesten ter inzage te krijgen. Het dokument dateert van 1608 en is herkomstig uit het Stockalper Archiv, Brig im Wallis, Zwitserland. Aldus kunnen we dit merkwaardig Zwitsers dokument vergelijken met ons attest van 1603 (12).

Qua formaat is het verschil gering: attest 1603 meet 21 × 30 cm; 1608 is 19,50 × 30 cm.

Het Zwitsers attest dateert 25 mei 1608. Het werd uitgereikt aan Melchior Heingarter, aus dem Wallis, Zwitserland.

De Latijnse tekst is totaal dezelfde, eveneens met de voorziene blanco's voor naam van de pelgrim, de belofte, de datering van jaartal, dag en maand. Noemenswaard voor het attest van Lucas Vander Hagen is de blanco regel voor het invullen van de belofte na de woorden "het lichaam van de Heer ontvangen, alsmede beloofd heeft..." Heeft Lucas ja dan neen een belofte afgelegd? Bij de Zwitserse pelgrim Melchior is die regel wél ingevuld (maar voor ons niet leesbaar op de fotocopie). De ondertekening van beide dokumenten geschiedde door D. Antonius Rodericus, kardinaal major. Aan het Zwitsers attest is nog het zegel gehecht.

Voor wat de ikonografie betreft is de versiering met de pelgrimsstaf voor beide attesten helemaal dezelfde. Hetzelfde cliché: pelgrimsstaf met haakje waaraan kallebas of drinkfles hangt; de reistas met driehoekige klep, versierd met twee Andreaskruisvormen of staafjes in X-vorm, is rond de palster gedraaid.

Opmerkelijk verschillend zijn de randversiering, de schelp en de prent van St.-Jacob. Beide randversieringen van 1603 en 1608 zijn wel ver-

11. Catalogus, ibidem, p. 289-290: nr. 163, form. 15,50 × 7 cm, jaartal 1535; nr. 164, 19,50 × 30, 1608; nr. 165, 26 × 19, 1644; nr. 166, 20,50 × 14,50; 1704; nr. 167, 1820.

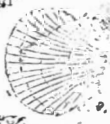
12. Catalogus, ibidem, p. 290, nr. 164. Pelgrimsgetuigschrift 25 mei 1608. Perkament 19,50 × 30. Herkomst familie Stockalper, Brig im Wallis, Zwitserland.

Hiermede betuigen we aan Prof. L. Carlen onze oprechte dank voor de fotokopie van het attest gepubliceerd in: *Wallfahrt kennt keine Grenzen*.

L. KRISS-RETTENBECK en G. MÜHLER, München/Zürich, 1984, 93. Prof. L. CARLEN vermeldt insgelijks het attest in zijn recent werk *Wallfahrt und Recht*, Fribourg, 1987, 128.

Heingarter aus dem Wallis, Zwitserland. Original in Familiearchief Stockalpen, Brig, Wallis, Zwitserland. Fotokopie uit Wallfahrt kennt keine Grenzen, L. KRISS-RETTEBECK en G. Möhler, München, Zürich, 1984.

Bedevaartstest uit Santiago de Compostela. 25 mei 1608. Uitgereikt aan Melchior

bonis; elemosinas (que peccata te regnū peruenire valentis; & pūctipēs efficiam) in om. mīstīfragītorum huius sancte Ecclesīe. Presentibus potū annū minime valiturus. Ia quā sigillo muniri. Datū in Ciuitate

UNIVERSIS, & singulis præfentes literas inspecturis. D. ANTONIVS
rodericus maior Cardinalis, ac Penitentiaris alius Ecclesie Compositella-
tie, in qua in Iubitarum requiescit, & euerandū sanctissimūque corpus beati
passi Jacobi Zebediæ totum mactatum sub altari maioris, iūctum in domi-
na templi nam. Quoniam (ut ait Apostolus) omnes Iudei ante tribu-
na Christi, recepti pro ut in corpore gesserimus, siue bonum, siue malum
cū multa que sicut accepimus) deuotus in Christo *Martinus Lutherus*

Reclēsi om beati Jacobi perionali et viffauctis confelssusque, & absolutus fue-
rit, Dominicumque corpus accepit, nec non vultū *Compositella*
viffauctis, & nō habet vnde id perficere possit, nisi pijs fidelīū elemosinis adiu-
uetur. Qua propter nos piæ nominatus Cardinalis maior tenore præfentium
omnes, & singulos Christi fideles requirimus, & hortamur in Dño, quatenus
præfatum *Martinum Lutherum* ad vobis accesserit elec-
mosinas petentibus, pijs benigne charitativeque, recipiatis; & de acceptis à Deo
xtingunt) clarigi carētis; ut per hæc, & alia pietatis opera ad promissū celest-
ium omnium, & singulorū in fide præfentes literas feris; hoc nostro iussimus
ne Compositellana. Anno Dñi 1608. Mēsis *Aprilis*

Martinus Lutherus
Cardinalis inuenit

schillend maar vertonen toch dezelfde stijkenmerken van de Spaanse platerescostijl. Achter de St.-Jacobsschelp schuilen pelgrimsstaafjes, maar het uitzicht is wel verschillend. Qua ikonografie zijn de prenten totaal verschillend.

Tot slot nog een woord over de mogelijke reisroute die onze bedevaarder Lucas Vander Hagen zou kunnen afgelegd hebben naar Compostela.

Over dit onderwerp bestaat een zeer uitgebreide literatuur die tot een overzichtelijk geheel werd verwerkt door René de La Coste-Messeliere in *De bedevaartwegen naar Santiago en enkele Jacobeïsche itineraria* (13).

Vanuit Antwerpen, Brugge en Nieuwpoort konden de bedevaarders vertrekken langs de maritieme routes die rechtstreeks of via Engeland koers zetten naar Galicië. Onderweg konden bedevaarders uit Ierland of Engeland worden opgepikt. De reis was geen toeristisch uitstapje. Meer daarover vertelt Roger Stalley in zijn artikel *Per schip op bedevaart naar Compostela* (14). De vaartuigen waren propvol gevuld met pelgrims. Ze werden tot in het kleinste hoekje van het vaartuig samengeperst. Van privacy was er geen sprake want men vond nog moeilijk een plekje om zich ter ruste te leggen. Bij de overtocht van de golf van Biscaye moesten de schepen soms twee tot drie dagen de volle zee trotseren. Eens aan de kust van de Kaap Finisterre beland, kregen de pelgrims een achttal dagen om zich naar Santiago te begeven en terug te keren. De pelgrims hadden bijgevolg maar een vage indruk van de bedevaartsstad en het Spaanse leven. Meer biezonderheden over de reisroutes te land en te water vindeen we in bijgevoegde kaart van de bedevaartwegen (15).

De reisroute over het land naar Compostela, vanuit Brugge, Gent, Antwerpen en andere Vlaamse steden ging meestal via Parijs en verder over Tours. Over deze voetreizen steken we nogmaals ons licht op bij J. van Herwaarden *"De Pelgrimage naar Santiago de Compostela (12de - 18de eeuw"* (16). De reis naar Compostela leek wel een voetocht naar het einde van de wereld. De landingplaats van de zeeroute, de kaap Finisterre, was het uiterste punt. Daarom heette dit land *finis terre*.

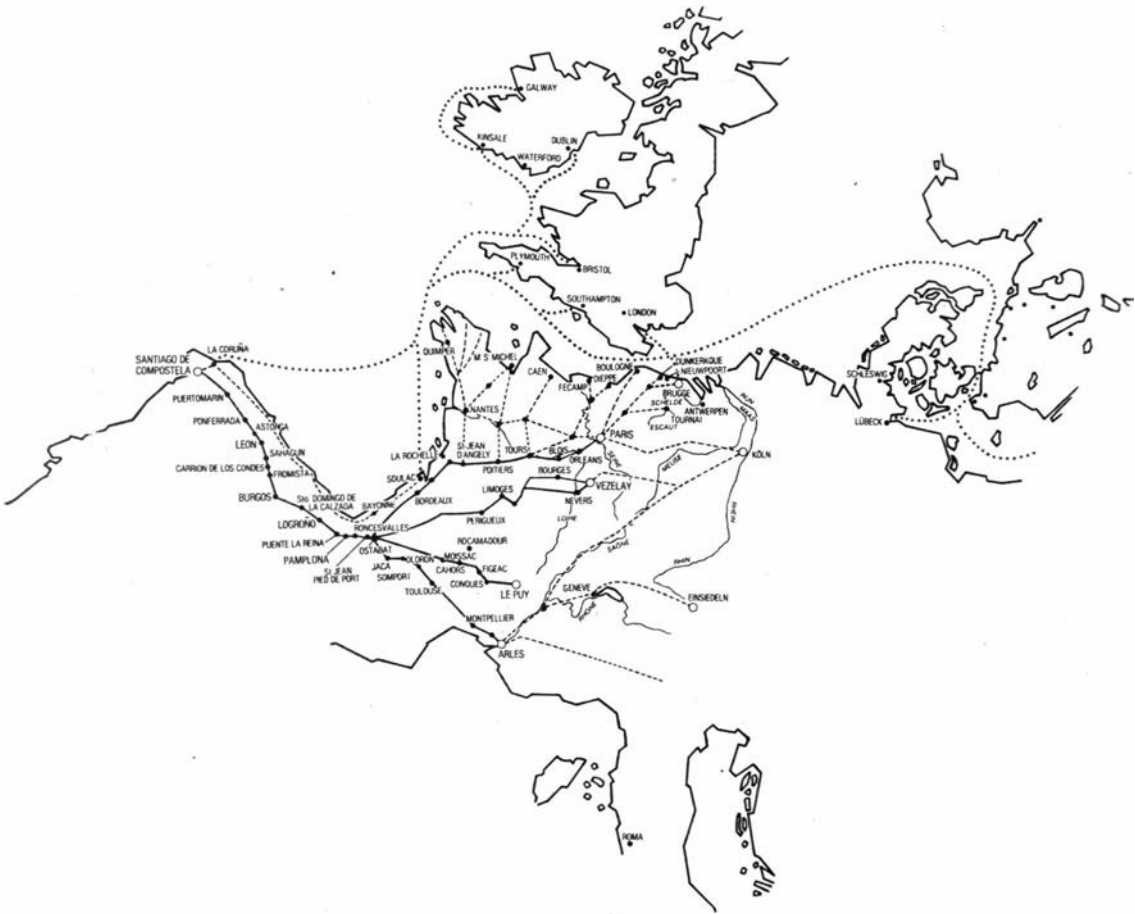
Na de reformatie en het Concilie van Trente (1545-1563) bleef Compostela nog een druk bezocht bedevaartsoord voor pelgrims uit de Rooms-katolieke wereld. De weg naar Santiago bood de pelgrim zeer vele moeilijkheden zowel door de natuur, het reisgebied, de bewoners als door medebedevaarders. De pelgrim kreeg waarschuwingen en vermaningen in verband met zijn geestelijk welzijn, onderdak in herbergen, gevaar van rovers, geldwisselaars, valse priester-biechtvaders, voorzieningen onderweg en infrastructuur, reisroutes, gast- en godshuizen. De verre verplaatsing stelde zware eisen aan de fysische, de morele en de familiale ingesteldheid van de pelgrim.

13. René de LA COSTE-MESSELIERE, *De Bedevaartwegen naar Santiago en enkele Jacobeïsche itineraria*, In: *Catalogus o.c.*, Hoofst. IX, 103-121.

14. ROGER STALLEY, *Per schip op bedevaart naar Compostela*. In: *Catalogus o.c.*, Hoofst. X, 123-128.

15. René DE LA COSTE-MESSELIERE, *ibidem*. Kaart Bedevaartwegen, p. 121.

16. J. VAN HERWAARDEN, *ibidem*. Hoofst. VI, 71-83.

*Bedevaardwegen. Catalogus Santiago de Compostela, p. 121.
R. DE LA COSTE - MESSELIERE, De bedevaartwegen naar Santiago.*

Omtrent de periode dat Lucas Vander Hagen op bedevaart trok - 1603 -, was Antwerpen in verval. Lucas zal getuige zijn geweest van de godsdiensttwisten en -vervolgingen die aan de basis lagen van deze economische achteruitgang. Noord- en Zuid-Nederland waren gescheiden. Het Concilie van Trente verbood geenszins bedevaarten maar legde de nadruk op de spirituele bedevaart, d.w.z. dat de pelgrimage in het teken moest staan van boetvaardigheid.

Informatie over dit onderwerp kan worden overgemaakt aan de redactie van ons tijdschrift of aan het Vlaams Genootschap van Compostela, St.-Andriesabdij, Zevenkerken, 8200 Brugge.

Marcel Daem

BOEKBESPREKINGEN

Forschungen zur Rechtsarchäologie und rechtlichen Volkskunde.
Herausgegeben von LOUIS CARLEN. Zürich, Schulthess Polygraphischer Verlag AG, 1984, 165 blz., ill., krt.

Het boek bevat tien referaten heruitgegeven door Dr. Louis Carlen, professor aan de Universiteit van Freiburg; een publikatie met steun van de Zwitserse Vereniging voor Geesteswetenschappen en de Zwitserse Vereniging voor Volkskunde.

Als rechtsgeleerde en volkskundige heeft Dr. L. Carlen een bijzondere belangstelling voor de rechtsgeschiedenis, voor de wettelijke voorschriften en bepalingen uit vorige eeuwen die hebben gedrukt op het volksleven en sporen hebben nagelaten in de volkskunde.

Louis Carlen. *Ter inleiding.* (1 - 4). Het voorwoord van de samensteller is een bondige verkenning van de tien verhandelingen.

Louis Carlen. *De ridderslag aan het heilig graf te Jerusalem.* (5 - 26). Aan de hand van een zeer uitgebreide bibliografie geeft de auteur een historisch overzicht van de ridderslag te Jerusalem in 't algemeen en zeer in het bijzonder schrift hij over het getuigenis van Zwitsers die tot ridder van het heilig Graf werden geslagen. In de loop der geschiedenis leken de ceremonieën zeer op mekaar. De pauselijke belangstelling voor de ridderorde van het heilig Graf werden in 1932 en 1949 bevestigd door nieuwe statuten. De ceremonie van het ridderslaan grijpt thans in alle landen plaats. De ridderorde werd ook opengesteld voor vrouwen, maar de ridderslag blijft nog, letterlijk en figuurlijk, in handen van de grootprior van de ridderorde.

Hermann Bischofberger. *Kruisen als grenspalen van de stad Freiburg.* (27 - 44) - De auteur ontleent zijn historisch overzicht aan het stadsarchief waarin sprake is over kruisen die geplaatst werden als grenspalen van de stad Freiburg. Daarop volgt de beschrijving van een vijftal kruisen uit het stadsbeeld. De beschrijvingen hebben zowel hun historische als hun kunsthistorische waarde. De kruisen verloren in de 19de eeuw hun rol en betekenis door het plaatsen van grensstenen. Enkele van deze kruisen zijn bewaard gebleven als duidelijk litteken van de vroegere stadsgrenzen.

Ernst J. Huber. *Het biechtbewijs van de bruid.* (45 - 450) - De paasbiecht is een gebod van de Kerk, daterend uit het begin 13de eeuw. Wanneer die paasplicht niet in de parochie kon worden volbracht, mocht men ook buiten de parochie zijn plicht vervullen, met dien verstande hiervan het biechtbewijs voor te leggen aan de parochiepriester. Ofschoon het biechtbewijs van de bruid niet rechtstreeks samenhangt met het formulier van de paasplicht, was het wel gereguleerd door de bisschoppen; verschillend van bisdom tot bisdom. Op het juridische vlak gold het formulier als een bewijs de geloofsleer te kennen, o.a. de geloofsbelijdenis en het Onze Vader.

Louis Morsak. *Wetten en bepalingen van een middeleeuws klooster, grondeigenaar in Beieren. Nasporing in volksgebruiken.* (51 - 62) - Dr. L. Morsak betreedt het specifieke terrein en doelstellingen van *Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde* waarvan de problematiek behandeld werd in: *Schweiz, Archiv für Volkskunde* (1952) en *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* (1962). De bron van de rechtsgeschiedenis en de invloed van de wetgeving op het volksleven ontleent Dr. L. Morsak aan archivalia van Weyarn, middeleeuws klooster, grondeigenaar van vele gebieden. Hij behandelt de wetgeving met betrekking tot: de persoon, het kontrakt, de eigendom, de straf.

Urs Reber. *De viering van feestdagen. Problemen tussen Kerk, Staat en Volk in Zwitserland.* (63 - 79) Het vieren van feestdagen is in de loop der geschiedenis zowel een godsdienstige als een burgerlijke aangelegenheid geweest. Het arbeidsverbod had zowel een godsdienstig als een sociaal karakter; kortom een beschermende maatregel die in de wetgeving werd vastgelegd. Welke arbeid al dan niet werd toegelaten, welke en hoeveel dagen hiervoor in aanmerking kwamen werd door de paus en/of door de bisschoppen in voorschriften verkondigd. Wat wél en niet als "arbeid" toegelaten was, illustreert de auteur door voorbeelden. Tot de verbodsbepalingen

behoorden de wereldlijke vermaken: dansen, kaart- en dobbelspel. De feestdagenproblematiek en de verhouding Kerk en Staat die hiermede verband houdt, is in de 19de eeuw sterk geëvolueerd. Van de religieuze visie werd duidelijk overgestapt naar een sociaal en economisch standpunt.

Francisco J. Velozo. *De olijfboom en zijn belang in het Portugese landbouwrrecht.* (81 - 88) - De auteur is een rechtsgeleerde uit Lissabon. Ter inleiding van zijn referaat geeft hij een taalkundige toelichting van woorden die met olijf verband houden. Romeinen en Arabieren hebben hun invloed laten gelden op het taalgebruik en op het landbouwrrecht van de olijven. In de machtsgeschiedenis rond en om de olijf, de boom, de vruchten, was de eigenaar ervan duidelijk beschermd. Wortel en boom werden als een éénheid beschouwd, dé boom; de boom is een stuk grond, zo groot tot waar de wortels zich uitstrekken; het bezit van de boom is een persoonlijk eigendomsrecht, hij behoort niet aan de gemeenschap, zelfs wanneer de grond aan de gemeenschap toebehoort; de eigenaar van de boom kan al dan niet de grondeigenaar zijn. Het burgerlijk wetboek van Napoleon heeft heel wat geschrapt in het landbouwrrecht van de olijfboom. Wel werd brandstichting en beschadiging van bloeiende olijfbomen in het huidige strafrecht bewaard.

Angelo Garovi. *Kaartenatlas van rechtsterminologie in Duitstalig Zwitserland.* (89 - 110) - Eberhard Freiherr von Künssberg heeft op dit gebied reeds baanbrekend werk gepresteerd. Hij had de leiding bij het verschijnen van het Duitse Rechtswoordenboek te Heidelberg, 1917-1941. Hij legde de brug tussen de rechtswetenschap en de taalkunde. Als voorbeeld van het taalgebruik in de Middeleeuwen en de rechtstaal wordt geciteerd: "Karwertschen", "Lombarden" (geldwisselaars); "Sust-Niederlage - Stapel" (entrepot, goederenstapel); "Weibelhueb" (vergoeding aan gerechtsdienaars). De aangehaalde voorbeelden worden op bijgevoegde kaarten geïllustreerd met hun verspreidingsgebied.

Henrik Stevnsborg. *Hekselgeloof en heksenrecht.* (111 - 127) - Lic. Phil. Henrik Stevnsborg is een Deen uit Kopenhagen. Hij behandelt het meest bekende Deens heksenproces van omstreeks 1640, van Maren Splids. Uit zijn kritische bronnenstudie van het procesmateriaal komt de auteur tot de bevinding dat het volksverhaal over de heks Maren Splids niet altijd strookt met wat tijdens het proces werd gezegd een gedaan. Mondelinge tradities ondergaan heel wat wijzigingen en aanvullingen. Sagen zijn moraliserend: het goede wordt beloond, het kwade gestraft.

Jens Chr. Vesterskov Johansen. *Bevijsvoering in heksenprocessen. Processen in Ripen en Tondern.* (129 - 141). Als voorbeeld van heksenjacht ontleent de Deense auteur zijn gegevens aan heksenprocessen, begin 17de eeuw, in de hertogdommen Sleeswijk en Holstein in Denemarken. In hoever de onpartijdige rechtsspraak wordt geëerbiedigd wordt hierin belicht.

De verhouding, eisende partij, enerzijds, en de partij van de beklagde heks, anderzijds, is wel beïnvloed geweest door volkskundige elementen, waarin waarheid en fantasie een grote rol speelden.

Louis Carlen. *Rechtsgebruiken in Franse Sagen.* (143 - 6165). - Een van de eerste zanters naar rechtsgebruiken in het sagenonderzoek was de Duitse taalkundige Jacob Grimm (1785 - 1863) met "Deutsche Rechtsaltertümer", waarin ook Franse bronnen worden vermeld. In het Franse sagenonderzoek treft men eveneens algemene motieven aan: de Godsgerechtigheid, schuld, boete, straf. God en de natuur laten de boosheid niet ongestraft. Dr. L. Carlen beantwoordt volgende vragen: wie zijn de misdadigers?; welke misdaden komen courant voor in sagenverhalen?; hoe verloopt het strafproces?; de bijworp voor het grondbezit als rechtsrituele handeling.

Marcel Daem
4 juli '88

Woordenboek van de Vlaamse dialecten.

Deel I. *Landbouwwoordenschat*. Aflevering 3: *Het Erf*, met kumulatieve registers door Magda DEVOS, Hugo RYCKEBOER en Jacques VAN KEYMEULEN. Uitg. Seminarie voor Vlaamse Dialektologie, Rijksuniversiteit Gent - Drukkerij G. Michiels, Tongeren 1987. XI + p. 469-673. Wetenschappelijk apparaat met kumulatief alfabetisch register p. 545-722.

Met deze derde aflevering is het onderdeel 1.1.1.1. *Landerijen en Behuizing* van Deel I van het WVD over de landbouwwoordenschat afgesloten. Ter herinnering: afl. 1 verscheen in 1979 en afl. 2 in 1985. Dat de publikatie over een ruime periode is gespreid, is te verklaren door de grote acribie die wordt nagestreefd bij het totstandkomen van een blijvend naslagwerk over een woorden-schat die op het punt staat volledig te verdwijnen of die door moderne technieken verregaand wordt gewijzigd.

Net als in de vorige afleveringen krijgen we in een systematische structuur naar de betekenis een overzicht van het verzamelde materiaal met nauwkeurige vermelding van de plaatsen waar het voorkomt en met een benaderende aanduiding van de uitspraak. De lemma's zijn aan het algemeen Nederlands ontleend of werden in een AN-kleedje gestoken. Een voorbeeld daarvan is *Komposthoop* (p. 493-494). "Een hoop tot mest verrot-tend afval, zoals loof van veldvruchten, soms ook onkruid, kaf e.d.m. doorgaans gestapeld in een ondiepe rechthoekige kuil". Dit duidelijk uit het AN in dialect ingevoerd woord komt met een dialect-uitspraak sporadisch voor in West-Vlaanderen en zeldzaam in Oost-Vlaanderen. Andere benamingen zijn: *broei-bed*, *humushoop*, *humusput*, *kompostput*, *kruidhoop* (uit Wetteren; ik ken aldaar de gewone uitspraak kruituup met t), *mengelhoop*, *rothoop*, *smoorhoop*, *smoorput*, *smoorhoop*, *sterfput*, *stikput*, *teer*, *teerhoop*, *teerput*, *terreauput* (uit Geluwe: tirooput), *vet-hoop*, *vuilhoop* en *wiedhoop*. Alle benamingen op één na, zijn samenstellingen, wat nodig is om de hoop te onderscheiden van andere hopen zoals de *pulphoop* (= pulpkuil), *groenvoerhoop*, *gershoop*, *kafhoop*. Opvallend is de afwisseling *-hoop* en *-put*. De samenstellingen met *-put* duiden zowel de hoop aan als de kuil. Met *hoop* kan ook een gelijkgrondse hoop zijn bedoeld zoals in *betaarphoop*, *bit(ter)raaphoop*, *but(ter)raaphoop* (met contaminatie van *raap* en *betterave*, *biet*) naast *betaarput*, *betravenkuil*, benamingen

voor AN bietenkuil "een afgedekte hoop voederbieten gestapeld in een ondiepe groeve" (p. 487-488).

Ook al worden de dialectwoorden etymologisch of semantisch meestal niet toegelicht (dat zou de publikatie wel al te zeer vertragen), toch kunnen we allerlei taalverschijnselen en -ontwikkelingen aflezen uit de ordening van het materiaal, zoals we boven even hebben aangetoond. Dat wordt ten eerste bevorderd door de taalkaarten, die voor de benamingen van de meeste begrippen zijn opgenomen en van het type stempelkaart zijn. Uit de aanschouwelijke voorstelling kunnen we duidelijk de geografische verspreiding van de dialectbenamingen aflezen. Op de kaart van de "gierput van de mesthoop" (p. 516) zien we meteen dat *mesale-*, *mesalieput* alleen voorkomt in het Waasland (O.Vl.), *mes(se)put(je)*, *messagingput(je)* gewoon is in West-Vlaanderen, tussen Leie en Schelde en in het Meetjesland en dat *mespoel*, *mespoelput(je)* frequent is in Oost-Vlaanderen bezuiden en beoosten de Schelde. Ook voor Massemen (040) ken ik de *mespoel*, die aldaar op de meeste kleine boerderijen voorkwam. *Mespoel* werd echter ook gebruikt voor het mestwater zelf. Met een *loete* (= gierlepel) werd *mespoel* in de moestuin gegoten of zelfs in de voederbak van de varkens.

Uit het dialectmateriaal kunnen we ook opmaken hoe een aantal Franse benamingen in onze dialecten zijn opgenomen en vervormd, zoals bij de benamingen van de "drijfas van de paardewindas": *arber*, *arbre de transmission*, *kadrang*, *kardan(g)* en *transmission*. Andere voorbeelden zijn *giede* (= leitouw), *tige* (leistok), *egoe* (zinkput), *citern(e)* (= ondergrondse regenput), *grisou*, *rizie*, *marullie* (= stiklucht in de gierput), *menezel* (= manège, paardewindas). De aanschouwelijkheid wordt nog vergroot door een reeks foto's over de behandelde begrippen. Het zijn meestal ongepubliceerde foto's o.m. uit het Seminarie voor Etnische Kunst, Afdeling Volkskunde van de RUGent, die

afkomstig zijn van opnamen door Clement Tréfois uit de jaren dertig.

Daar het de laatste aflevering is van de afdeling "Landerijen en Behuizing", worden hierin een aantal cumulatieve registers afgedrukt: de aangevulde lijst van medewerkers en zegslieden, het alfabetisch register van alle plaatsnamen (met aanduiding van fusiegemeente, provincie en codenummer gebruikt in de Nederlandse dialectatlassen), een alfabetische lijst van alle lemmatitels van onderdeel 1.1.1.1. en een cumulatief alfabetisch woordregister over hetzelfde onderdeel.

Een onderneming als het **Woordenboek van de Vlaamse Dialekten** is niet mo-

gelijk zonder uitgebreide financiële steun, die wordt verstrekt door het Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek, de provinciebesturen van Oost- en West-Vlaanderen, de Nederlandse Taalunie, de provincie Zeeland en het Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek. Al die instanties mogen ervan overtuigd zijn dat hun geld goed wordt besteed. Moge dit de voortzetting waarborgen.

De delen van het WVD, die totnogtoe zijn verschenen, zijn een goudmijn geworden voor dialectologen, taalliefhebbers, heemkundigen en volkskundigen die op het gebied van de materiële volks-cultuur bedrijvig zijn.

Dr. R. HAESERYN

Patricia LYSAGHT. *The Banshee. The Irish Supernatural Death-Messenger.* Dublin, The Glendale Press, 1986, 433 blz., ill., krt., muz.

In de volkstraditie wordt de konfrontatie van de mens met de Dood en meer bepaald met zijn eigen sterfelijkheid aanschouwelijk voorgesteld: de Dood zendt zijn bodes. Dit gegeven kon gradueel louter ervaren of verregaand aanvaard worden en deze verschillende houdingen t.o.v. de Dood werkten het ontstaan van een gevarieerd figurenveld in de hand. In het tijdperk van de zogenaamde 'Verboden Dood' (Philippe Ariès) kan een dergelijke vorm van **memento mori** enkel nog in wetenschappelijke studies geaktualiseerd worden. Hierin ligt m.i. een eerste verdienste van de studie van Patricia Lysaght. De auteur onderzocht de figuur die in Ierland de rol van de bovennatuurlijke doodsgesant vervult: de **Banshee**. Als exponent van de Ierse folklore is deze figuur een wetenschappelijk waardevol onderzoeksobject. De nauwkeurige studie van haar oorsprong, verschijningsvormen en regionale verschillen geeft als een barometer inzicht in de mechanismen en sociale wortels van het Iers volksgeloof. Patricia Lysaght onderzocht het corpus van ruim 3000 teksten, die gedeeltelijk door professionele verzamelaars en gedeeltelijk door schoolgaande kinderen opgetekend werden. Dit geheel van teksten ligt aan de basis van elk volkskundig onderzoek in Ierland. De auteur breidde dit materiaal nog uit door eigen veldwerk in de graafschappen Kildare en Laois. Bovendien analyseerde ze de talloze brieven, me-

moraten en antwoorden op vragenlijsten: steeds bleek het Banshee-complex centraal te staan. De belangrijkste verruiming van haar onderzoeksperspektief is echter de integratie van literaire teksten (uit de gehele Ierse literatuur) in haar studie. Aan de hand van dit bronnenluik kon de auteur de historische dimensie van het Banshee-complex bestuderen en - onder het nodige wetenschappelijke voorbehoud - verklaringen vinden voor de vele anomalieën in de verschijningsvormen van de figuur van de Banshee, zoals ze in het volkskundig korpus haar neerslag gevonden had.

De vraag hoe de Banshee zich aan de mensen kenbaar maakt vormt meteen de hoofdbrok van de studie. In korte hoofdstukken worden de visuele en auditieve manifestatievormen, de attributen en gewoontes (tijd en plaats van optreden) van de Banshee zorgvuldig afgetast. De verspreidingspatronen van deze kenmerken worden door geografische kaarten geïllustreerd. Er bestaat géén eenvormig beeld van deze figuur en de gronddifferentiaties liggen reeds in het namenspel **bean si**, **bean chaointe** en **badhbh** vervat. Er bestaat echter wel een algemene consensus over het vrouwelijke, bovennatuurlijke karakter van dit wezen en over haar sterke band met de Dood. Deze specifieke verbondenheid ziet de auteur in haar deelaspekten en activiteiten weerspiegeld: haar grauwe verschijningskleuren, haar voorliefde

voor water, haar weeklagen, het wassen van het (lijk)hemd en het kammen van het haar... De Banshee belichaamt wat algemeen in de volkskunde als Doods-symboliek ervaren wordt.

Hoewel de dichotomie **man/woman of the Otherworld** in de literatuur zowel als in de volkstraditie een sterk erotisch geladen topos is, onderzoekt de auteur dit aspect niet als een wezenlijk bestanddeel van het Banshee-complex. Toch primeert dit facet in "The Comb Legend", in "The Imprint of the Banshee's Five Fingers" en in "The Shirt Legend" die over het gedrag van de mensen t.o.v. de Banshee handelen. Het zijn steeds jonge mannen, die zich met deze bovennatuurlijke vrouw inlaten en voor dit delikt gestraft worden. De morele functie van dergelijke waarschuwingen liggen voor de hand.

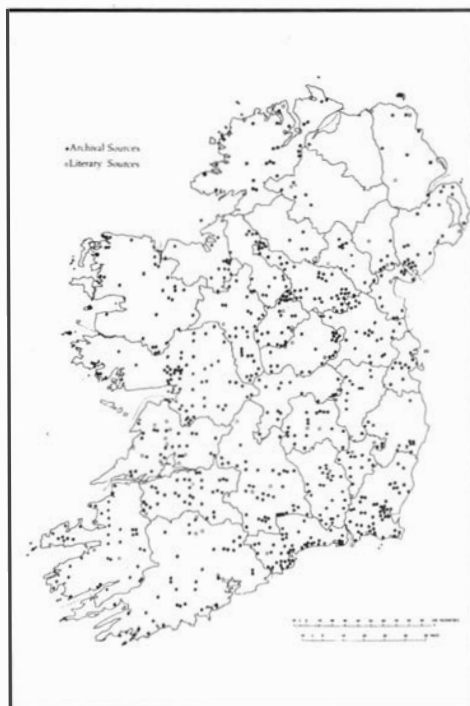
De hoofdfunctie van het verschijnen van de Banshee blijft echter het aankondigen van een nakend sterfgeval. Ook hier spelen taboes, sociale implicaties en schuldgevoelens een grote rol - het doodsgedeven is nu eenmaal een krisismoment. De Banshee zou als bovennatuurlijk wezen haar aardse activiteiten van klaagvrouw moeten voortzetten als straf voor haar zondig gedrag tijdens het uitoefenen van haar beroep (drankmisbruik, losbandigheid, ...). Een andere, meer dominante verklaring van haar verschijnen heeft een positieve connotatie. Uit het onderzocht materiaal blijkt steeds weer, dat de Banshee als een voorouder van aristokratische families beschouwd wordt. Haar aanwezigheid geldt als een statussymbool voor de desbetreffende familie en als een bewijs van eerbaarheid van de stervende. Ondanks haar opvallende gelijkenis in deze laatste functie met de Noorse fylgja en de Duitse **Weisse Frau** - toont de auteur op overtuigende wijze aan hoe chauvinistisch dit geloof in de Banshee gekleurd is. Het Banshee-complex heeft namelijk een politieke dimensie. Volgens de auteur moet deze figuur in verband gebracht worden met een godin die de oorspronkelijke souvereiniteit van Ierland symboliseerde. Dit impliceert dat families, die door een banshee bezocht werden, oorspronkelijk geprivilegieerde families met een voorvaderlijk recht op territoriale bezittingen waren.

Door de grote politieke, sociale en culturele veranderingen in de periode van de 14de tot de 17de eeuw verloor deze politieke dimensie aan betekenis. Het

Banshee-complex werd als doodsbode gepopulariseerd en kreeg als sociologisch fenomeen een intrinsieke waarde. Auteur Patricia Lysaght heeft aan de hand van één volkskundig gegeven op een knappe wijze een stukje politieke en sociale geschiedenis van Ierland gekonstrueerd.

Het wetenschappelijk apparaat - 245-433, ruim één derde van het boek - bevat talrijke appendices (met o.a. vragenlijst, Bansheelied, basisbronnenmateriaal), de voetnoten, een uitgebreide bibliografie en een namen/zakenindex.

Harlinda LOX
Aspirant-navorser bij het NFWO

Het geloof in de Banshee. Spreidingskaart op basis van archivalische bronnen (1928-81) en literaire bronnen (1800-1981). The Banshee, p. 24.

Michel BOISDEQUIN. *Les souvenirs mortuaires d'enfants 1840-1980.* Charleroi, Institut supérieur de sciences religieuses, 1984, 167 blz., ill. (onuitgegeven verhandeling).

Aangezien dit werk een regentaatsverhandeling in godsdienstwetenschappen is, werd het niet in de eerste plaats vanuit een volkskundig standpunt geschreven. Toch bevat het ruim voldoende gegevens die de volkskundige zullen interesseren.

M. Boisdequin heeft 400 verschillende bidprentjes bestudeerd van kinderen overleden tussen 0 en 14 jaar; 350 ervan komen uit de verzameling van kanunnik A. Millet (Doornik), de andere 50 van de auteur zelf. Toch zijn de verschillende streken van België vertegenwoordigd. Het oudste bidprentje uit het korpus dateert van 13 november 1842 maar van de periode 1840-1860 kon de auteur over te weinig bidprentjes beschikken om er konklusies uit te trekken die voor het hele korpus konden veralgemeend worden; dezelfde opmerking geldt voor de laatste decennia (1960-1980); de familie van het overleden kind bewaart het bidprentje liever zelf, de vorser heeft zelden toegang tot dergelijke documenten.

De bestudeerde leeftijdskategorie loopt dus tot aan de drempel van de adolescentie (14 jaar); dan krijgt het kind een nieuw statuut in de schoot van het gezin en van de maatschappij en op enkele zeldzame uitzonderingen na verdwijnen de doodsprentjes met thema's die rechtstreeks met het kind-zijn in verband staan.

De studie bestaat uit 4 hoofdstukken :

- I. De plaats van het kinderdoodsprentje in de religieuze verbeelding.
- II. De ikonografie van het kinderdoodsprentje.
- III. De tekst van het kinderdoodsprentje.
- IV. Theologische beschouwing.

In hfst. I wijst de auteur er eerst op dat het doodsprentje in het laatste kwart van de achttiende eeuw via Antwerpen uit Nederland kwam; Vlaanderen kende het fenomeen dus vroeger dan Wallonië en in het Zuiden werd het ook nooit zo frequent gebruikt als bij ons.

De kinderdoodsprentjes zijn het logische gevolg van de veralgemening van het gebruik van het doodsprentje en van de plaats van het kind in het 19e-eeuwse gezin. Men stelt inderdaad vast dat rond die tijd (en om verscheidene redenen : schoolbezoek, geboortenvermindering...) het gezin zich rond het kind begint te

organiseren. Dit gaat gepaard met een ophemeling van de waarden van het gezin vanaf de tweede helft van de 19e eeuw. Het proces dat er in de vorige eeuw in gang gezet werd leidt tot het "kern"-gezin, d.w.z. het gezin herleid tot de ouders en de kinderen ten laste i.p.v. de ruimere familie.

Het gebruik van kinderdoodsprentjes kent nagenoeg dezelfde evolutie als die van de doodsprentjes en van het hele godsdienstige beeldenkorpus in het algemeen. Vanaf het begin van de jaren '60 verandert de beeldcultuur en verliest de visuele voorstelling van godsdienstige thema's aan belangstelling. Men weet dat o.a. de liturgische hervorming in het spoor van het Tweede Vaticaans Concilie het gebruik van het misaal beperkte, waarin heel wat vrome bidprentjes bewaard werden.

Maar bidprentjes worden nog steeds gebruikt (hernieuwing van de doopbeloften, priesterwijding, overlijden). Het bidprentje blijft een onderdeel van de godsdienstige beeldenwereld die, door zijn belangrijke affektieve inhoud en zijn persoonlijk karakter, een rol blijft spelen. Vooral het doodsprentje houdt, al naargelang van de streek, goed stand. Men blijkt echter praktisch geen doodsprentjes meer te gebruiken die specifiek voor het overlijden van een kind bedoeld zijn. De meeste nu gangbare doodsprentjes zijn grafisch erg sober en de voorstelling is symbolisch; men kan ze dus voor om het even welke leeftijdskategorie gebruiken.

Hfst. II begint met de opsomming van typische ikonografische kenmerken : o.a. het formaat (11-11,5 × 6,5-7 cm), het gebruik van een blauw kader. Over dit laatste noteert de auteur dat dit gebruik in het laatste kwart van de 19e eeuw opduikt en tot ca 1965 stand houdt; blauw kan de hemel symboliseren, het verschil met het zwart bij de volwassenen benadrukken, naar de Mariacultus verwijzen...

Bij de verschillende ikonografische studie van de 400 kinderdoodsprentjes onderscheidt M. Boisdequin 6 categorieën; binnen elke categorie kan men verschillende thema's aantreffen :

1. Christologie (Christus aan het kruis, de verrijzenis).

2. Christus' leven, zijn voorbereiding op de dood (typisch voor de Parijse 'style sulphicien').
3. De dood (1. Het ontrukken. - 2. Het serene heengaan : een engel in de Hemel).
4. Na de dood (1. De begrafenis. - 2. De vier uitersten).
5. Devoties (1. Bijzonderen. - 2. Troostende).
6. Portretten (1. Litho's: slechts 1 van de 400. - 2. Foto's: 28 van de 400).

De drie populairste thema's zijn :

- Jezus laat de kinderen tot zich komen.
- De goddelijke oogst in een wit (d.i. onschuldig, zuiver, uitverkoren) leliënveld.

Het serene heengaan ("Een engel meer in de Hemel").

Dit laatste thema is het ikonografisch onderwerp dat op kinderdoodsprentjes het meest voorgesteld wordt. Het past bijzonder goed bij kleine kinderen, aangezien zij volgens de katholieke leer rechtstreeks naar het Paradijs gaan; de talloze illustraties van dit thema kan men onder twee voorstellingswijzen klassificeren :

- de hemelvaart : de ziel stijgt uit eigen kracht op;
- de tenhemelopneming : de ziel wordt door één of meer engelen naar de Hemel gevoerd.

Om het idee van de dood te suggereren geeft men de ziel een menselijk uitzicht (meestal een kindje of ook nog een jong meisje - onder invloed van de romantiek ! -). Deze - meestal sentimentele - voorstellingen danken waarschijnlijk hun grote populariteit aan de aspecten van sereniteit en troost. Bovendien wordt de dood in een sfeer van mysterie gehuld. Een index van uitgevers, tekenaars, graveurs en kunstenaars besluit dit hoofdstuk.

Uit de analyse van de tekst van het kinderdoodsprentje (hfst. III) blijkt dat die tot een bijzonder literair genre behoort. Aangezien het er op aan kwam in een vaste en conventionele vorm het doodgebeuren en haar godsdienstige betekenis voor de christen uit te drukken, werden in het begin van deze eeuw citatenbundels uitgegeven met een klassering per rubriek (b.v. vader, moeder, kind...); blz. 97 vinden we een lijstje van 8 dergelijke citatenbundels (w.o. 5 Nederlandstalige).

De auteur heeft een lijst opgesteld van al de citaten die bij de redactie van de teksten op kinderdoodsprentjes gebruikt werden; de citaten uit de Schrift (Oude

en Nieuwe Testament) heeft hij vergeleken met hun betekenis in de kontekst van de Bijbel.

De twee meest gebruikte citaten zijn :

Mt. 19, 14 : "*Laat die kinderen toch be-
gaan en verhindert ze niet bij Mij te ko-
men. Want aan hen die zijn zoals zij,
behoort het Rijk der hemelen.*" (var. : Mk.
10, 14 : Lk 18, 16).

Job, 1, 21 : "*God gaf het ons, God nam
het ons; Gods naam zij gezegend!*" Het
op het vorige geïnspireerde citaat van
de kerkvader de H. Efreem komt op de
derde plaats : "*Heer, Gij hadt het ons
geleend om ons gelukkig te maken, nu
vraagt Gij het ons terug, wij staan het
U af zonder morren, maar met een van
smart gebroken hart.*"

Verder komen ook citaten voor van o.a.
HH. Bernard van Clairvaux, Franciscus
van Sales, Johannes Berchmans ("*Ik sterf
maar mijn liefde voor u sterft niet. Ik zal
in de hemel van u houden zoals ik hier
van u gehouden heb*"), redenaars (Bos-
suet, Lacordaire), Thomas a Kempis (uit
zijn "Imitatio").

Een paragraaf van de verhandeling is ge-
wijd aan gedichten die speciaal voor het
overlijden van een kind geschreven wer-
den : de dominerende toon hierbij is een
jansenistisch getint pessimisme, b.v.
blz. 140.

*"J'étais bien jeune encore, ô ma mère
chérie,
J'avais à peine fait quelques pas dans la
vie
Et la cruelle mort m'arracha de vos bras !
Mais son coup n'a frappé qu'une vile
poussière,
Mon âme vit là-haut dans les splendeurs
du père.
Mère, ne pleurez pas."* (1899)

Priester-dichter Guido Gezelle, die in dit
genre een bijzondere plaats inneemt,
slaat echter een andere toon aan, b.v.
blz. 143 :

*"Gelukkig kind, dat van zijn spel,
Zijn engelen voor reisgezel,
Zijn hertje vrij van zond en schand,
Is weggegaan naar 't hemelsch land!"*
(1935)

In zijn theologische slotbeschouwing no-
teert de auteur drie hoofdkenmerken van
het kinderdoodsprentje :

- de oproep tot aanvaarding, berusting,
onderwerping;
- de redenen tot troost;
- een overweldigende angelologie (b.v.
het troostend beeld van een engel die
de ziel naar de hemel meevoert).

Gij, Jesus, gij alleen, gij kunt ons tranen drogen!

LT255

Illustratie 67 blz. 70.

Doodsprentje bij het overlijden van Victor Bauwens, Dendermonde, 26.3.1941, 4 jaar oud. Uitgegeven door Lannoo, Tielt, in 1935. Tekening door Antoon De Vaere.

Hij besluit met te wijzen op de noodzaak dat het christelijk geloof zich door een reeks betekenisvolle beelden zou kunnen uitdrukken.

Deze verhandeling bevat ruim voldoende ikonografisch materiaal, citaten en analyses om voor publicatie in aanmerking te komen; extra aandacht voor enkele

variabelen (b.v. geografische herkomst, geslacht en leeftijd van de overledenen) en een handige index (b.v. van geciteerde auteurs, van plaatsnamen) zouden zeker in volkskundige middens welgekomen zijn.

Louis De Cock

N.B. : Deze studie kan worden geraadpleegd in de Bibliotheek van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, Kraanlei 65, Gent, tel. 091/25.64.47.

Met
de sympathie
van de

Generale Bank

**KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN
V.Z.W.**

JAARVERSLAG 1987

1987 was voor de Bond voornamelijk een jaar van **herbronning en bezinning**.

De Raad van Bestuur heeft bij diverse bijeenkomsten aandacht besteed aan studie en gesprek omtrent doel en wezen van de volkskunde in het algemeen en de wijze waarop een vereniging als de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen het volkskundig onderzoek kan bevorderen, stimuleren, en publiceren.

Traditiegetrouw resulteert dit in tal van activiteiten en manifestaties, die stuk voor stuk getuigenis afleggen van het dynamisme dat goddank nog steeds onze werking bezielt.

In 1987 heeft de Bond **twee colloquia** georganiseerd, in samenwerking met het Seminarie voor Etnische Kunst, afdeling Volkskunde, van de Rijksuniversiteit te Gent, nl. :

Op 25 maart met als thema "**Weeshuizen en weezenzorg in Gent tijdens de 19e en de 20e eeuw**". Drie sprekers werden bereid gevonden het onderwerp te behandelen en nadien, tijdens een geanimeerde discussie, de talrijke vragen te beantwoorden: Lic. Marijke De Keyzer over de weeshuizen van de Gentse openbare liefdadigheid in 1890-1918, Lic. Lies Cooremans over de periode 1919-1940 en Prosper De Smet, auteur van het boek "Oproer in het Weeshuis".

Een tweede studienamiddag had plaats op 18 november, eveneens in de R.U.G., met als onderwerp: "**Bronnen en methodes voor volkskundig geïntereerd geschiedenisonderzoek**".

Sprekers waren Lic. Leon Dhaene en Lic. Carl Schelstraete. Zij handelden respectievelijk over "Plattelandsgeschiedenis en automatizing" en over "De staten van goed en de mogelijkheden voor een socio-kulturele enquête van het verleden".

Ter gelegenheid van de jaarlijkse **statutaire vergadering** werd een uitstap georganiseerd naar Waasmunster en Hamme.

Op het programma stonden o.m. : een **historische wandeling** in het dorp Waasmunster met een bezoek aan de gerestaureerde parochie-pomp en het heemkundig museum in het Kasteel Blauwendael, alsmede een bezoek aan de grote Napoleonmolen te Hamme en het monument van Philip De Pillecijn.

Hoogtepunt van het werkjaar was wel de "**Derde Volks- en Heemkundige Boekenbeurs**" te Beveren-Waas op zondag 5 april.

Een 50-tal organisaties en verenigingen, uitgeverijen en individuele deelnemers maakten deze boekenbeurs tot een feest. In het kader van deze beurs werden een aantal neven-activiteiten georganiseerd, zoals smalfilmprojectie, een reuzenoptocht, een demonstratie van ambachten en een poppenvoorstelling.

Een belangrijk deel van onze inspanning gaat elk jaar naar onze **publicaties**, namelijk ons driemaandelijks tijdschrift "Oostvlaamse

Zanten" en ons tweemaandelijks mededelingenblad "**Volkscundige Kroniek**".

Het eerste omvatte in totaal 264 bladzijden en verscheen op 750 exemplaren. In nummer 4 van de jaargang 62 verscheen een volledig inhoudsoverzicht van deze jaargang, volgens het plan Hoffmann-Krayer.

Het twee omvatte in totaal 58 bladzijden, voornamelijk actualia en korte gedegen berichten i.v.m. volkskunde.

De Bond heeft in 1987 opnieuw een **Alfons De Cock-prijsvraag** uitgeschreven, ter bevordering van het onderzoek en de studie van het volksleven in Vlaanderen. De deelnemende werken moeten voor 15 januari 1988 ingediend worden.

Deze prijsvraag wordt bekroond met een diploma en een geldprijs van 20.000 F.

Onze **bibliotheek**, waaronder afzonderlijk verslag wordt uitgebracht, werd uitgerust met een nieuw fotokopietoestel, dat ook ter beschikking staat van de bezoekers.

De Heer Arnold Eloy werd in het kader van het Geco-project door de Stad Gent sinds half augustus verbonden aan het Museum voor Volkskunde. Hij blijft bibliotekaris voor de Bond.

Het **ledenaantal** bleef stabiel. Er vielen weinig afvalligen te noteren. Daarentegen werden er 37 nieuwe leden ingeschreven.

De steunlijst, waarop onze leden vrijwillig intekenden, bracht ongeveer 30.000 F op. Onze welgemeende dank!

In de loop van het jaar gaf de Heer Jacques De Vriendt zijn ontslag als ondervoorzitter. Hij blijft echter verder deel uitmaken van de Raad van Bestuur. De Raad verkoos de Heer Lode Hoste tot nieuwe ondervoorzitter.

Tijdens een **buitengewone algemene vergadering** werd de begroting, voordien opgemaakt door de financiële commissie, goedgekeurd. Bij het opmaken van deze begroting, alsmede van de volledige boekhouding van de Bond en het beheer van het ledenbestand, wordt gebruik gemaakt van een computer.

De Bond was verder ook aanwezig op markante gebeurtenissen of activiteiten ingericht door andere instanties, zo o.m. :

- een geleid bezoek aan de tentoonstelling "Volkskunst, levenskunst uit Tirol en Oberoesterreich" in de St.-Pietersabdij te Gent, op 15 november;
- een seminariebezoek aan de sectie geschiedenis van de R.U.G. op 23 mei;
- de 22e goudtag van het Verbond voor Heemkunde van Oost-Vlaanderen op 10 mei;
- de studiedag ter gelegenheid van 50 jaar Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde op 14 november.

De Bond had goede kontakten met de Bond der Oostvlamingen in Brussel en was vertegenwoordigd te Amsterdam door haar voorzitter, op de Vlaamse Reuzenstoet aldaar.

Wij hadden bovendien talrijke en goede **kontakten met de media**, voornamelijk n.a.v. de tentoonstelling "Rendez-vous met Magere

Hein" in het Museum voor Volkskunde te Gent, het artikel over "Kettingbrieven" in Oostvlaamse Zanten en de boven vermelde boekenbeurs.

De Bond verleende bovendien zijn medewerking aan de organisatie van de diverse tentoonstellingen in het museum voor Volkskunde, aan de organisatie van de kantlessen ingericht door onze Kantklub St.-Katelijne (waarvoor aangepaste verlichting werd aangeschaft), aan de Kantwerkstersmesdag op zondag 21 juni en aan de Patersholfeesten op 14, 15 en 16 augustus, met tal van volkse attracties.

De Raad van Bestuur dankt allen, bestuursleden, bescherm- en steunende leden, gewone leden, redactieleden en andere medewerkers, adverteerders, verantwoordelijken van de openbare besturen en de media, alsook de ons onbekende belangstellenden en sympatisanten die hebben bijgedragen tot de bekroning van een jaar hard maar vruchtbaar werk.

De sekretaris,
Luc Beyens

De voorzitter,
Renaat van der Linden

BALANS 1987

Incasso op 01.01.1987

Kas	8.092
PRK	614
Bank	186.363
Depos	<u>383.800</u>
Subtotaal 1	578.869

Incasso op 31.12.1987

Kas	16.598
PRK	160.279
Bank	116.376
Depos	<u>419.934</u>
Subtotaal 3	713.187

INKOMSTEN

07.A Leden	191.035
07.B Abonnementen	44.392
07.C Buitenland	5.805
08 Advertenties	29.500
09 Verkoop publ.	35.862
13 Excursies	9.145
14 Huurgelden	4.556
15 Kantine	20.000
16 Kursusgelden	45.235
17 Fin. verricht.	26.593
18 Giften	91.600
19 Toevall. baten	10.805
20.A Subs. staat	155.937
20.B Subs. publ.	70.000
21 Subs. prov.	50.000
22 Subs. stad	<u>109.419</u>
Subtotaal 2	899.884
	<u>1.478.753</u>

UITGAVEN

01.C Uitbest. werk	0
02.G Schoonmaak	0
02.H Kantoorbehoef.	99.827
03.A Sekretariaat	89.293
03.C Reiskosten	7.205
03.D Drukwerk	1.937
03.E Propaganda	840
03.F Publikaties	389.604
05.A Hulp- & leer	65.112
05.B Excursiekosten	7.000
05.C Kursussen	14.806
05.D Manifestaties	66.034
06.B Lidgelden	1.700
06.C Prijzen, geschenken	235
06.E Overige uitg.	<u>21.973</u>
Subtotaal 4	765.566
	<u>1.478.753</u>

Uittreksel uit de notulen van de Algemene Vergadering op 24 april 1988 te Mechelen

De Algemene Vergadering keurde het werkingsverslag goed.

De boekhouding van het boekjaar 1987 werd door de kommissarissen, de HH. A. Janssens en M. Daem nagezien en juist bevonden. Op hun voorstel verleende de Algemene Vergadering ontlasting aan de kommissarissen en de Raad van Bestuur.

Tijdens een Buitengewone Algemene Vergadering, te houden in het najaar, zal overgegaan worden tot vernieuwing van de helft van de bestuursmandaten. De namen van de uittredende, doch herkiesbare bestuursleden zullen vermeld worden op de uitnodiging tot deze vergadering.

MUSEUM VOOR VOLKSKUNDE

1987 was voor het Gentse Museum voor Volkskunde een jaar vol activiteiten. Dit moge blijken uit onderstaand jaaroverzicht.

Ongeveer dertig aanvragen omtrent informatie over allerlei onderwerpen werden genoteerd. Hieruit distilleren we enkele markante voorbeelden: poppen, brandbestrijding, wasvorken, rouwgebruiken, speelkaarten, bruidsboeket, hobbelpaarden, hartsymboliek, huisdieren, weegtoestellen, e.d.m.

Vele groepen vinden de weg naar het museum en naast de geleide bezoeken onder leiding van de Gidsenbond, verzorgde het museum-personeel zelf nog een dertigtal gidsbeurten.

Jaarlijks bereiken ons talrijke aanvragen voor ontlending van museum-objecten. Voor volgende aanvragen heeft de Museumcommissie gunstig advies uitgebracht: A.S.L.K.-Brussel *"Te Kust en te kuur. Badplaatsen en kuuroorden in België 16de-20ste eeuw"* (Brussel, 27 maart-8 juni; Oostende, 11 juli-30 augustus); IPPA-Gent *"Weeskinderen"* (18 juli-3 augustus); M.I.A.T.-Gent *"Focus op fotografie"* (18-26 juli; november); Galmaarden *"Het draaiorgel in Vlaanderen"* (3 juli-30 augustus); Bijlokemuseum-Gent *"Onder dak... Een eeuw volks- en gildehuizen"* (7 november-13 december); Generale Bank-Gent *"Onder de dekens"* (november); Museum van Deinze en Leiestreek *"Retrospectieve tentoonstelling J. Montigny, A. De Weerd en Y. Serruys"* (november-december); Musée d'art religieux et d'art mosan-Liège *"La Gravure et la Mort"* (december-januari 1988).

Het museum poogt in ruime kring bekendheid te verwerven door op allerlei initiatieven van derden in te pikken. In dit kader mag zeker vermeld worden dat het populaire TV-programma *"Boeketje Vlaanderen"* op 15 januari vanuit het museum gepresenteerd werd. In IPPA's *Museumgids* komt het museum ruim aan bod en op de *5de Gentse Spektakelbeurs* was zowel het museum als het huispoppentheater "Het Spelleke van de Folklore" aanwezig. Op 12 september kwam een *filmploeg uit Japan* beelden schieten in het museum. In een publikatie over het *Gentse Toreken* werden foto's afgedrukt van de tentoonstelling "Afgestoft en opgeblonken", het jaar voordien georganiseerd door

het Museum voor Volkskunde; in een nummer van *Hartezorg*, een publikatie van de Zelfhulpgroep voor Hartpatiënten, werden museumvoorwerpen afgebeeld.

Op eigen initiatief werden een vijftal museumafdelingen op prentkaarten gereproduceerd en de viertalige museumbrochure werd in een nieuw kleedje gestoken.

In 1987 werden vijf tentoonstellingen georganiseerd: 11 april-31 mei "*Internationale Exlibris Tentoonstelling* (i.s.m. het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap); 18 juli-30 september "*Ambachtslieden en hun ambacht*" (H. Geelen: weefkunst; M. Moens: wandtapijten; L. Vermeulen: batik; Van der Elst-Vriendt: poppen); 15 augustus-30 september "*De Drongense Norbertijnen in het Patershol 1327-1987*" (i.s.m. Dekenij Patershol en Oudburg); 7 november-30 november "*Retrospectieve L. De Cuyper en A. De Saeger*"; 5 december-31 januari 1988 "*Retrospectieve Oscar Glas*".

Binnen de museumafdelingen werden enkele wijzigingen doorgevoerd. Zo werd een begin gemaakt met de reorganisatie van de kapel, terwijl de afdeling varia werd vervangen door een opstelling rond de militieloting en de Eerste Wereldoorlog. De afdeling verlichting werd volledig heringericht en van de nodige tekstpaneeltjes voorzien.

Op het vlak van de museuminventarisatie werden de mogelijkheden onderzocht om over te gaan op automatische verwerking. Na gesprekken met en onderzoeken door diverse computerbedrijven legde de konservator een uitgebreid rapport voor aan de Museumkommissie die na grondig onderzoek principieel akkoord ging met de aanschaf van een computersysteem. Per 1 januari 1988 zal de inventarisatie via automatische weg geschieden.

In 1987 werden 144 nummers in de museuminventaris ingeschreven. Het betroffen vooral schenkingen en beschrijvingen van nog niet-geïnterpreteerde objecten. Wij mochten niet minder dan 105 schenkingen noteren waaronder de volgende tot de belangrijkste kunnen gerekend worden: een parfumverstuiver, tientallen scheerapparaten, een schrijfmachine "Oliver 6", vlaggen, Brusselse kant, twee ingelijste foto's van Sander den Oliekoekmarchand, schoolwandplaten, een stereoscoop met ca 150 kaarten, een houtskooltekening, een litografie, een dicteerapparaat, een nachtstoel, enz.

Naast die talrijke schenkingen moet vermeld worden dat er tevens een actieve aankooppolitiek wordt gevoerd. Bij partikulieren of op veilingen werden volgende voorwerpen aangekocht: kantwerk "Ecole Dentellerie Nederswalm", een zelfportret van K. Davé, Gentse kant, insigne "Autobewaarder Stad Gent", een mobiel watercloset, drie terracottabeeldjes van de Gentse Belleman, een beeld van Sint-Rochus en een "puddebak" (variant van het tonspel).

Op het vlak van personeel moet 1987 als een bewogen jaar beschouwd worden. In het kader van de nieuwe richtlijnen inzake B.T.K. en D.A.C. ontvingen wij van het Ministerie van Binnenlandse Zaken de droge mededeling dat het museum niet meer in aanmerking kwam voor dergelijke projecten gelet op de nauwe bindingen met de stedelijke diensten. De drie personeelsleden die op dat ogenblik binnen een D.A.C.-project in het museum werkzaam waren, dienden per 1 juli ontslagen te worden...

Het Gentse stadsbestuur heeft de toezichter via het statuut van gesubsidieerde contractuelen in dienst kunnen nemen en de vacante plaats van klerk-typiste werd eveneens ingevuld. Eén personeelslid, nl. de grafisch medewerker, die instond voor de opstellingen, de layout, de tekstpanelen, enz., is momenteel nog niet vervangen. Dit verlies zal ongetwijfeld zijn impact hebben op de museumwerking in de toekomst.

Er is evenwel ook positief nieuws op dit vlak, want midden augustus heeft het Gentse stadsbestuur A. Eloy, in het statuut van cultureel medewerker, in dienst genomen. Hij is in hoofdzaak belast met het runnen van de bibliotheek van de K.B.O.V., maar daarnaast zal hij ook ingeschakeld worden in de dagelijkse activiteiten van het museum.

Onder de leuze *"tes Fieste, tes Fieste, tes Bal overal, moar in 't Museetse nog 't mieste vanal!"* gingen op vrijdag 17 juli de jaarlijkse

*Een blik achter de schermen van het Spelleke van de Folklore.
Foto Museum voor Volkskunde.*

*Nieuwe koppen gesneden door Patrick Bekaert, naar ontwerpen van Stef Vermeersch.
Foto Museum voor Volkskunde.*

Gentse Feesten van start. Het traditionele programma heeft nog niets aan waarde ingeboet : demonstraties van oude ambachten, ruilbeurs, apéritiefconcert, kinderhobbybeurs, brocante markt, poppentheater met Pierke, avondoptredens, enz. zorgen voor veel Gentse leute. Een nieuw initiatief dat als geslaagd kan beschouwd worden waren vier geleide museumbezoeken op vaste tijdstippen.

Het "*Spelleke van de Folklore*", het poppentheater van het museum, weet jaarlijks duizenden enthousiaste toeschouwers, zowel groot als klein, te boeien. Het Spelleke streeft naar het behoud van een traditie, maar is allerminst ouderwets. Het beoogt vernieuwing, verjonging en aanpassing aan de moderne maatschappij. Nieuwe creaties zijn hiervan het levend bewijs, zij pikken in op hedendaagse toestanden : groen in de stad, milieuverontreiniging, wildgroei van autostrades, sociale problematiek, enz.

De prachtige reeks poppenkoppen - gesneden uit lindehout - werd in 1987 uitgebreid. PATRICK BEKAERT, een jonge veelbelovende kunstenaar uit het Gentse, snijdt - naar de ontwerpen van STEF VERMEERSCH - nieuwe koppen. Een wolf, een vos, een reus en een meisje werden reeds aan de bestaande collectie toegevoegd.

Ter afronding van dit jaaroverzicht vermelden wij nog dat in de loop van 1987 in het Museum voor Volkskunde 62.855 bezoekers geteld werden.

R. Van de Walle
dd. konservator

BIBLIOTEEK K.B.O.V.

Voor talrijke leden van de Bond bestaat hun lidmaatschap kwasi uitsluitend uit de lektuur van het studietijdschrift OOSTVLAAMSE ZANTEN en het ledenblad VOLKSKUNDIGE KRONIEK. Er is echter ook een plaats waar het contact met de Bond een meer en zeer persoonlijk karakter heeft, met een gevoel én de realiteit van direktere betrokkenheid: onze volkskundige bibliotheek. Deze werkt zowat als het 'hart' van de Bond. De waarde van deze (ook telefonische) 'bereikbaarheid' van de Bond is moeilijk in cijfers en procenten weer te geven. De psychologische faktor is echter onmiskenbaar.

Via de bibliotheek traden op een paar maanden achttien nieuwe leden toe, dit op een totaal van 277 bibliotheekbezoeken waarvan 165 uit Groot-Gent, 82 uit Oost-Vlaanderen, 24 van buiten O.-Vl. en 6 uit het buitenland. Uit het buitenland noteren we o.a. een bezoek van John Boram van de Regional Furniture Society (Burnly, Lancashire), uitgever van het studietijdschrift "Regional Furniture".

Naar de bibliotheek komt de bezoeker met een doel. Of het nu scholieren zijn voor spreekbeurt, studenten die een skriptie voorbereiden, journalisten voor een artikel hetzij televisieprogramma of gewoon en meestal amateurvorsers die hun kennis over bepaalde aspecten uit het volksleven en de volkskultuur willen verrijken, steeds komen ze met hun specifieke vragen. Een lijst toont de veelzijdigheid van onderwerpen en bewijst de noodzakelijkheid van een professionele opvang in een dergelijke wetenschappelijke bibliotheek:

bakkerij, belleman, beluiken, bidprentjes, brandweer, driekoningenfeest, diverse (oude) ambachten, dobbelen, expo Gent 1913, garde-civique, geboorte- en doopgrafiek, huwelijk, kant, klederdrachten, kruidenier, levensboom, loting, muziekinstrumenten, onderwijs, Patershol, reuzen, schoenlapper, spoorwegen, spreekwoorden, straatnaamgeving, straatzangers, tuinkultuur, verenigingen, voetverzorging, volkslied, windmolens, wooninrichting en huisraad.

Werkelijk alle Hoffman-Krayer - rubrieken komen aan bod. De service bestaat niet louter in het bezorgen van de gevraagde dokumentatie, maar ook in het helpen wegwijs raken in een bepaald onderzoeksgebied, een verkennen en methodisch aanpakken van een bepaald thema. Het leveren van dusdanige service is van essentiële betekenis voor de Bond. Hierbij aansluitend werden 148 publikaties uitgeleend en werden meer dan 4.000 kopies gemaakt op vraag van bibliotheekbezoeker(st)ers. Het fotokopietoestel leverde in 1987 trouwens in totaal 12.300 kopies, wat zijn nut voor de werking van Bond en museum voldoende bewijst.

Het beschikbaar houden en bijhouden van de hele bibliotheek, met zijn 13.000 boeken, meer dan 800 tijdschrifttitels, 100 lopende tijdschriften, rijke kollektie grafiek enz., is in 1987 in hoofdzaak vrijwilligerswerk geweest.

De bibliotekaris werd hiervoor op woensdagnamiddag ook bijgestaan door archivaris Frans VAN BOST en historica Veerle VANDEPUTTE, die beiden van harte worden gedankt voor hun vrijwillige inzet. Veerle

Vandeputte voltooide de in 1986 reeds aangevatte inventarisatie van de doodsbriefenkollektie (zonder komputer voorlopig alleen per jaar alfabetisch) en Frans Van Bost startte een tematische ordening van de verzameling grafiek e.a.

De kantklub kreeg speciale aandacht met een afzonderlijke opstelling van desbetreffende publikaties. Door het ontbreken van een typist(e) blijft veel werk wachten. Het is trouwens omwille van de onzekerheid van deze personeelssituatie dat de aanschaf van een komputer en tekstverwerker voor de bibliotheek wordt uitgesteld, een aankoop die vooral ook de redactie van *Oostvlaamse Zanten* zeer dienstig zou zijn.

Een te krappe bibliotekruimte, een beperkt budget, een onzeker personeelsbestand en een niet zo eigentijdse outillage - bekommernissen dus zoals van zovele biblioteken in Vlaanderen dat leeft - zijn konstante remmen op een verdere, naar een groter publiek gerichte uitbouw van de bibliotheek en onrechtstreeks dus ook van de Bond. We mogen dit niet verdoezelen!

Juist in deze periode waar door de vrije tijd en de media de belangstelling voor de volkskultuur en het volksleven intens toeneemt, is het belangrijk optimaal onze rijkdom te ontsluiten, present te zijn met onze service en in het veldwerk, kortom om een zoveel mogelijk bestendig en echt centrum voor (de studie van de) volkskultuur te zijn.

De talrijke personen die door schenkingen van boeken en dokumenten onze bibliotheek verrijken - waarvoor hartelijk dank! - beklemtonen de levendige belangstelling ervoor en haar uitstraling. Met een biezondere, op eenvoudige aanvraag te verkrijgen folder over onze Volkskundige Bibliotheek begon het werkingsjaar 1988.

Arnold ELOY, Bibliotekaris

KANTKLUB ST.-KATELIJNE

Onze kantklub behoort tot de verenigingen die zelden of nooit de voorpagina van een krant halen. De leden werken een heel jaar door, kunstzinnig en geestdriftig en stipt, zonder daarom fel of hel in het oog te springen.

De leraressen geven les met hart en ziel. De dames en juffrouwen en de meisjes die tot een zeer jonge generatie behoren, presteren tijdens elke bijeenkomst om ter meest, in een zoeken om zichzelf regelmatig te verbeteren. Het wordt somwijlen een lichte wedloop van vingers en van handigheid, in een olijke en een vrolijke kant van eendrachtig zinnen en zoeken om de opdracht nog fijner uit te voeren, fijner dan dat men het zich kon voorstellen.

Door de werkzaamheid en leergierigheid van onze kantwerksters loopt een gouden draad, jaar-in jaar-uit, in een ideale band van leraressen en van kantwerksters. Ieder les levert symbolisch een stukje goud, omdat elk van de aanwezigen de rijkdom van zijn geest en de vaardigheid van zijn handen laat uitstralen!

G. WEZE

JUBILEUM 'VOLKSKUNDE' en een JUBILEUMNUMMER 1913

Het tijdschrift *Volkskunde* bestaat 100 jaar. Het bestuur van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen en de redactie van Oostvlaamse Zanten feliciteert de Redactie van *Volkskunde* zeer oprecht. Op 15 oktober '88 heeft in verband met dit heuglijk Jubileum een Studiedag plaats, te Bokrijk. Voor een tijdschrift zijn immers drie factoren voorhanden: een redactie, een drukker, een uitgever. Het is niet immer makkelijk de drie groepen keurig te omlijnen in hun bevoegdheid en samenwerking en zelfstandigheid.

De verhouding tussen Uitgevers- en Boekdrukkershuis A. HOSTE te Gent (gesticht in 1828, met veelal tweetalige brievenhoofd) en de redactie van het tijdschrift *Volkskunde* boeit zeer voor de wetenschap van de volkskunde in Vlaanderen en Nederland vóór 1918. Mijn droom bestaat erin dat facet eens uit de doeken te kunnen doen.

Een brief van Ad. Hoste dd. 26 XII '13 biedt een wondere kijk op de samenwerking van de drukker-uitgever en redactie.

Gent 26 XII '13

Geachte Heer De Cock

Uw voorstel om een bijzonder jubileumnummer van Volkskunde te geven, lacht mij toe. Ik zal de clichés van de portretten Pol de Mont & Gittée laten maken, op het formaat van het uwe, dat ook dienstig kan zijn, - want gij hebt voor de zaak meer gedaan dan de M. & G.. Zonder deze te willen kleineren. Ik houd er aan dat uw portret er ook bij kome. Met de 3 clichés van van Heurck, maakt dat dan 6 illustraties. Wij zullen dan ook beter papier nemen en er waarlijk een schoone aflevering van maken waarmee wij eene bijzondere propaganda in Holland zullen ondernemen.

Ik schrijf dan op als medewerkers in dit nummer

*De Vrieze
Vercouillie
M. Sabbe*

*Boekenoogen
Van Heurck
A. De Cock*

Dat kan zeer goed worden.

*Ik zal ook zorgen voor een nieuwe omslag met de **Draak**, die ook iets zeer folkloristisch is.*

*Ik heb een boekdrukkerswapen, **De Maagd van Gent**, maar ik begrijp uw voorstel anders.*

Ik verwachtte een aantal clichés over Gent. Ik zal zien of er een drake bij is. Desnoods zal ik ze laten maken.

Hoogachtend, - Ad. Hoste.

(Oorspronkelijk document in het Archief en Museum van het Vlaams Kultuurleven te Antwerpen).

R.v.d.L.

(1) G. SCHMOOK schreef een magistraal werk: *De Driehoeksverhouding Pol De Mont - August Gittée - Alfons De Cock*, verschenen in Reeks IV - Nr 14 van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde. Gent. 125 blz.

Renaat van der LINDEN. Mariabedevaartvaantjes. Volksdevotie op 1175 vaantjes. Tabor, Dampoortstraat 168, Brugge 3, 1988, 328, 690 ill., 310 in veelkleurendruk. 2.395 fr. tot 30 sept. Daarna 3.490 fr.

In januari 1953 hield Renaat van der Linden een voordracht over bedevaartvaantjes in het museum v. volkskunde te Gent. Mijn relaas daarover verscheen in de krant Het Volk op 14 jan. '53. Klemtoon kreeg de oorsprong, de vorm, de voorstelling op vaantjes, verdwenen erediensen zoals die van Joannes Nepomucenus met een afbeelding te Pollare, nieuwe vaantjes, o.a. getekend door Felix Timmermans. De spreker boorde naar het wezen van de vaantjes langs allerlei aspecten, oud en nieuw. In 1958 verscheen zijn *Bedevaartvaantjes in Oost-Vlaanderen*, met 379 illustraties. De Inleiding verklaart o.a. "Onze studie zingt de lof van de pelgrims van 1509 tot 1958!" Er bestaat een traditie van haast vijf eeuwen. Vanzelfsprekend is er een evolutie. Oorspronkelijk bijna uitsluitend in papier, en in de vorm van een rechthoekige driehoek, bevestigd aan een stokje. De pelgrim draagt het mede in de hand, hecht het op het kopstuk van zijn paard. Sinds ruim een halve eeuw worden vaantjes uit linnen vervaardigd, bestemd voor auto en fiets, om bestand te zijn tegen alle weer en wind. Sindsdien gaat de gelijkbenige driehoek overwegen. Wat je er ook van denkt, de papieren vaantjes hebben niet uitgediend. En de oorspronkelijke vorm houdt stand.

In 1922 publiceerde Em. van Heurck het standaardwerk *Les drapelets de pèlerinage en Belgique et dans les pays voisins*, met 160 illustraties en één plaat in driekleurendruk. In 1942 bracht Maurits van Coppenolle *Westvlaamse Bedevaartvaantjes*. Jos Philippen publiceerde *Oude Vlaamse Bedevaartvaantjes* in het algemeen en *De Oostbrabantse bedevaartvaantjes van vóór 1850*. Patricia Vansummeren levert Antwerpen en Limburg in '82. Voor een provinciale uitgave beschikt een auteur over een eigen verzameling. Em. van Heurck beschikte over ongeveer vijfhonderd exemplaren die thans berusten in het prentenkabinet van de Kon. Bibliotheek.

Renaat van der Linden bleef vol ijver doorbijten in de studie van volkskunst en volksdevotie en heeft de staats- en taalgrenzen ver overschreden. Een eerste resultaat verscheen in 1986: *Bedevaartvaantjes. Volksdevotie rond 200 heiligen op 1000 vaantjes*. Een kanjer met 540 illustraties.

Het gebied van ons land is ruim overschreden, om naast het zuiden van Nederland, West-Duitsland en Noord-Frankrijk, er ook Italië en Spanje bij te betrekken. Wij begroeten Padre Pio te San-Giovanni-Rotondo, Franciskus van Assisi evenzeer in Assisi, als in Arenberg in Duitsland en in Roeselare, Gerardus Majella bij ons in Kwaadmechelen en Olen, als in Nederland te Bergeijk en Wittem. De Gorkumse martelaren komen afzonderlijk voor, en tevens langs Petrus Ascanus. Broeder Isidoor, zalig verklaard, straalt in Kortrijk. Aldus stellen we vast, dat het begrip heiligen uit de titel, uitzonderlijk ruim wordt opgevat, zo ook langs Grafkapel, H. Hart in Koekelberg, Ieper, Sugny, Hostiewonder in Asse, Douwaai, Poederlee, St.-Denijs-Westrem, Karel de Goede, en Karel de Grote. Waar Em. van Heurck in '22 geen St.-Kristoffelvaantje kent, biedt deze uitgave meer dan zestig illustraties voor een tachtigtal bedevaartplaatsen van deze sint. De evolutie van de gevierde heiligen is er klaar weerspiegeld. De bondige biografie van meer dan tweehonderd heiligen is werkelijk verdienstelijk, samen met de attributen. Een goudmijn voor vorsers en belangstellenden.

Het tweede resultaat ligt voor ons. Onvoorstelbaar bijna in een weelde van driehonderd kleurplaten. Een kunstwerk in dé schone zin, als rake weergave van een vorm van volkskunst over heel Europa, in het teken van het Mariajaar.

Vier vaantjes zijn er als toemaat bijgevoegd: vierkleurendruk Averbode, van de kunstschilder A. Gailliaerde, mantelmadonna van Tongeren, vaantje Velzeke-Kameroen van een missiezuster, O.-L.-Vrouw van Alseberg.

258 bedevaartoornden van O.-L.-Vrouw in het eigen land komen aan bod. Zo ziet u de eerste exemplaren van vaantjes uit Beauraing met de jongen en de vier meisjes van het gezin Degimbe en Voisin die betrokken zijn bij de verschijningen van nov. '32 tot jan. '33, types van authenticiteit.

Nederland behelst 23 plaatsen.

Duitsland	12	Italië	4
Spanje	11	Luxemburg	3
Frankrijk	9	Colombia	2
Argentinië	6	Joegoslavië	2

Oostenrijk	2	Kameroen	1
Zwitserland	2	Portugal	1

Deze lijst komt meer dan gewone aandacht toe. Ze bewijst direkt de omvang en strekking van de studie: over alle grenzen heen. Streven tot achterhalen waar een vaantje voor Maria bestaat, ook buiten de grenzen van ons werelddeel.

Een studie steunt op bronnenrijkdom. Hoe rijker de bronnen, des te dieper en ruimer deint de kennis. Waarop steunt een inventaris? Op een en ander kollektie, die vaak weinig of niet gepubliceerd is. Er bestaan officiële en persoonlijke kollekties. Naast het wetenschappelijke bogen en pogen van een publikatie straalt de waarde van een zo volledig mogelijke inventaris. Een klaar overzicht van het materiaal eist opsporen en ordenen.

Vijfendertig verzamelingen zijn aangehaald (p. 324). Twee zijn specifiek vermeld. (p. 308) De auteur zelf beschikt over een uitzonderlijke kollektie.

Volksdevotie rond heiligen was geordend naar heiligen, meer dan tweehonderd. Mariabedevoartvaantjes is gerangschikt per plaatsnaam, Aaigem in Oost-Vlaanderen eerst, Zaragoza in Spanje aan het slot. Telkens is er een land of een provincie aangestipt.

In Volksdevotie bemerk je per heilige een bondige hagiografische schets, met een toevoeging van ikonografische notities. Mariabedevoartvaantjes haalt bij de plaatsnaam het type aan of een titel: O.-L.-V. van Lourdes, van de vrede, de Nood Gods, van het H. Hart, ster der zee, Zuflucht der Sünder, van La Salette, van de rozenkrans, Sedes Sapientiae, madonna della strada, enz.

De beschrijving van het vaantje geschiedt keurig. Het samengaan van tekst en beeld maakt dit boek enig krachtig. Bij elke plaats hoort minstens één illustratie. Fatima toont er twaalf, Kevelaar negen, Ommel vier, Oostakker-Lourdes vijftien, Lourdes zeventien, Zaragoza en Montserrat vier, Mechelen twaalf, enz.

De Inleiding vertrekt met een ongewone zin: O.-L.-Vrouw buiten de kerk. Het eigenaardige bestaat erin, dat in de voorstelling op het vaantje Maria zich menigmaal boven of buiten het heiligdom bevindt. In vijf bedevaartorden volstaat de naam op een linnen of papieren vlak om een vaantje tot stand te brengen. Aldus ontdekken we een type met schrale gegevens. Daartegenover ontdekken we de rijke glans, langs een

mandorla en nimbus, d.i. een aureool om de hele gestalte, en om het hoofd, langs gebouwen, dieren, een vliegtuig, volksgebruiken, enz. Nieuw klinkt sociale situaties erbij te betrekken langs adel, militairen, dorpsheer en arbeiders.

Teksten krijgen een uitvoerige beurt, langs genezingen en mirakels (letters wijzen figuren en gebouwen aan), het toekennen van Maria aan een gemeente, benaming mirakuleus beeld, telefoonnummer, verkoopprijs, twee- en meertaligheid, naam van gehucht en wijk, een vorm van illumineren door het opvangen van een beeld in een letter. De auteur speurt graag naar de initiatiefnemer, de tekenaar en drukker en verspreider. Het ongewoon belang van de drukker-uitgever Edm. Hoyaux - Frans Cardon heeft hij voor het eerst uitvoerig uit de doeken gedaan. De Vaantjesboer, alias Stan Jena, Bernard Janssens uit Lier komen te voorschijn met een omzendbrief. Bij de initiatiefnemers dagen ook verenigingen op, zo heemkringen en drie priesters. Het Jaar van het Dorp kan een komitee in het leven roepen, dat jaren na elkaar waarachtige kunstvaantjes uitgeeft, zo te Bredene. Plagiaat (in Kevelaar, voor Alseberg en Halle, Uden en Scherpenheuvel, Banneux en Oostakker, Scherpenheuvel, Kortenbos en Walcourt) wijst op een raar gedrag van drukkers. Autenticiteit beklemtoont getrouwe weergave van figuren, gebouwen, tafereelen. Soorten en vorm zijn veelzijdig. Vaantjes en exlibriskunst vinden een onvoorzien aspekt.

Renaat van der Linden geniet de kans en het voordeel zelf zijn boek, voor een groot deel, samen te stellen, zodat de Slotbeschouwingen, een gegeven van de Inleiding verder beklemtonen. Zijn studie krijgt dan het uitzicht van een cursus, waar de leerkracht een punt van de aanvang bij het slot opnieuw belicht, aan de hand van andere (voor)beelden die met nog scherper contrast optreden. Dergelijke mogelijkheid levert voor- en nadelen op, door uitstellen van syntese.

Waar de Inleiding de buitenkant van het vaantje ontleedt, nl. druk, techniek, formaat en vorm, schouwen de Slotbeschouwingen naar de binnenkant: de waarde van de prent voor de pelgrim en zijn omgeving, de dichte en verre functie: de duurwaarde, het overdragen van een zegen, in een vorm van rechtstreekse binding. De titel en aanroeping speelt er een wondere rol. Een schema van Aanroepingen bestrijkt meer dan honderd titels. De gebedskrans, van vijf

eeuwen langs de vaantjes, wordt ontleed langs teksten op vaantjes nieuw en oud, egocentrisch of niet, een tekst voor vele landen en tijden: bevrijd ons van pest, dieren tijd en oorlog (ontleding van de drie termen, pest = aids thans). De smeebede A.M. en W.G.M. (Wees Gegroet Maria) praat in de top van vaantjes. Datering, persoons-, plaats- en gebouwgebonden elementen krijgen een beurt, zoals het opsteken van een kaarsje, de genade en bescherming in de lucht. Volksgeloof komt eveneens aan bod, in het leven met Maria, en een werkdadige aanwezigheid voor een enkeling en een gemeenschap. De invloedssfeer van religieuzen en hun tijdschriften geniet aandacht, langs de weergave van drie kanten. Het internationaal karakter weerspiegelt zich in overmoede factoren: het beeld van het treurende ouderpaar van de Berlijnse kunstenaars Käthe Kollwitz-Schmidt op het vaantje te Koekelare, Duitse teksten op vaantjes van Heppeneert, Roermond, uitsluitend Nederlands op twee vaantjes in Duitsland: Kevelaar en Cappellen, vijf talen op een van Medjugorje, het "centre mondial" te Lourdes, langs Montserrat en Zaragoza met wapenschilden en beelden van landen. Hongkong en Japan leveren vaantjes in Lourdes. Dé verrassing bij uitstek!

Retrospektieve ziet nieuwe voorbeelden van mandorla, beschildering van vaantjes, eenvoud en veelvoud in inspiratie.

Telespektie kijkt uit in de verte. Een werken in teamverband (p. 308) kan bedevaarttekens rond zee en rivier bundelen. De geest van de auteur is voortdurend aan het gisten.

P.G.J. Post, hoofdredakteur van Volkskundig Bulletin, te Amsterdam, omschrijft Volksdevotie rond 200 heiligen op 1000 vaantjes... als een groots werk, een buitengewoon mooi uitgegeven boek. (V B 14, 1 mei 1988, 106-109) Dezelfde bepaling hoort dubbel en dik bij dit vervolg, met nog feller nadruk bij het zien van meer dan driehonderd platen in chromotypie. We drukken de hoop uit dat de studie van het bedevaartwezen in Beneluxverband of in het Maas-Rijngebied er een verse stimulans in vindt. De religieuze volkskunde beschikt intussen over een kleurrijke en onmisbare bijdrage.

Op zeker ogenblik stelden Fransen 'le folklore vivant' tegenover de opvatting dat folklore een 'catalogue de choses mourantes' was. Dit boek biedt een over-

zicht van levend volksleven op meer dan Europees vlak.

Een register behandelt graveurs, tekenaars, drukkers, initiatiefnemers, uitgevers, naamgeving van Maria op basis van vaantjes, zaak- en plaatsnamen. Bibliografie is alfabetisch gerangschikt. Een samenvatting is voorzien in het Frans, Duits, Engels.

Uitgever & drukker oogsten onze hoge hulde door deze kunstzinnige prestatie!

Maurits BROECKHOVE

MARIA BEDEVAARTVAANTJES

Renaat van der Linden

Volksdevotie
op
1175 vaantjes

Uitgeverij Tabor, Brugge

UITGAVEN

Verkrijgbaar, verzendingskosten inbegrepen, door overschrijving op prk. 000-0096946-43 van de Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, Kraanlei 65, 9000 Gent.

1. OOSTVLAAMSE ZANTEN, 400 BF per Jrg.; los nr. (tot 1984) 100 BF, vanaf 1985: 150 BF; Jaarboek 1945: 150 BF; Inhoudstafel op OVZ Jrg. 1-25: 60 BF; idem jrg. 26-35: 50 BF.
 2. ANDELHOF E. Excellente Kronyke van de Brahmisten (teerlingspel), 61 blz., 80 BF.
 3. BAERT M. Ikonografische studie v. 19e-eeuwse litografische adres- en reclamekaarten i.v.m. metaalwaren, 33 blz., ill., 100 BF.
 4. BROECKHOVE M. De wonderdokter Drieske Nijpers uit Sint-Gillis-Waas, 94 blz., ill., 350 BF.
 5. BROECKHOVE M. Het weer voor morgen, 76 blz., ill., 190 BF.
 6. DAEM M. Votiefschilderijen en Mirakelboek van Kapelletje Schreiboorn te Gent, 142 blz., ill. vierkleurendruk, kwarto, 1950 BF.
 7. DAUWE J. De Kruisboogschutters van St.-Joris te Lebbeke (1377-1796), 185 blz., ill. 530 BF.
 8. DE COSTER F. A. Hendrickx, toneelschrijver. Bloemlezing, 44 blz., ill., 60 BF.
 9. DE VUYST J. Het Sterrelied in het gebied van Dender en Schelde, 175 blz., muz., 300 BF.
 10. DEWULF M. Bargoens te Sint-Niklaas, 127 blz., ill., 350 BF.
 11. ELOY A. De Schoorsteenveger. Een terreinverkenning, 120 blz., ill. vierkleurendruk, 350 BF.
 12. GELBER L. Kinderzang uit Zwijnaarde, 32 blz., muz., 100 BF.
 13. In Memoriam Adolf Woedstad 1867-1941, 52 blz., ill. 80 BF.
 14. RUYSS R. Veer en veerdienst in Oost-Vlaanderen, 191 blz., ill., 350 BF.
 15. VAN DEN DOOREN V. Leven en Streven van Abraham Hans, 60 blz., ill., 150 BF.
 16. VAN DER LINDEN R. Ernest Van den Driessche, schilder van ons volksleven, 32 blz., ill., 120 BF.
- Een tachtigtal uitverkochte uitgaven kunt U raadplegen in de Bibliotheek van de Bond.

UITGAVEN VAN DE KANTKLUB SINT-KATELIJNE

Verzendingskosten inbegrepen. Bedrag overschrijven op prk. 000-0096946-43 van de Bond.

Kursus Stropkant, 1e jaar, 250 F.; idem 2e jaar, 250 F.; Kursus Cluny 1e jaar, 250 F., 2e jaar, 250 F.

Kursus Russische en moderne, kant, 250 F.

De Gentse Kant, M. BROECKHOVE, met uitleg door Mevr. L. VAN DIJK-VANHOOREN, (résumé en fr.) 36, 12 ill., 150 F.

UITGAVEN VAN HET MUSEUM VOOR VOLKSKUNDE

Verzendingskosten inbegrepen.

1. Gents Erfgoed. Het Patershol, pentekeningen en schilderijen van Gilbert BOERJAN, met inleiding R. VAN DER LINDEN en G. WEZE. 1975, 60 blz., quarto met 43 blz. ill. 230 F.
2. 125 jaar Gentse Feesten. Inleiding G. Weze. 1968, 44, ill. kunstkeramiek Dirk Pauwels, 150 F.
3. Iconografie van het Oude St.-Elisabethbegijnhof te Gent. 1972. Inleiding G. Weze, dr. J. Decavele. Samenstelling dr. R. Haeseryn, 11 ill., 40 F.
4. Gentse drukwerken uit de verzamelingen van het Gentse Museum voor Volkskunde, samengesteld door dr. R. Haeseryn, Ten Geleide Maurits van Wesemael, met registers op de Gentse drukkers en steendrukkers, 1974, 85 F.
5. Vorstenhuis en Volk. 1976. Inleiding Renaat van der Linden en G. Weze. X-45, 14 ill., 180 F.
6. Miniatuurvoertuigen van René Vantorre (Zandbergen), modelbouwer. 1981, Inl. & kat. door Renaat van der Linden en René Vantorre. Uittreksel de Kavijaks van Jozef Vantorre, 14, ill. & werkbeschrijving met plan, 55 F.
7. Van Minnespel tot kinderspel. Tekst: Y. Hollebosch-Van Reck, R. Van de Walle, 1984, 104 blz., ill. Tentoonstellingskatalogoog: 300 F.
8. De Gentenaars en hun Belfort. Tekst: B. Bailleul, Y. Hollebosch-Van Reck, R. Van de Walle, G. Van Doorne. 1985, 135 blz., ill. Tentoonstellingskatalogoog: 400 BF.
9. Rendez-vous met Magere Hein. Doods- en rouwgebruiken in de 19de eeuw. Tekst: Y. Hollebosch-Van Reck, V. Meillander. Inleiding: R. Van de Walle. 1986, 149 blz., ill. 560 BF (tentoonstellingskatalogoog).
10. Een visie op de dood 1790-1914. Kerk - vrijdenkerij - esoterie - spiritisme. Tekst: A. Eloy, Y. Hollebosch-van Reck, V. Meillander. 1986, 168 blz., ill. 360 BF (supplement bij 9.) (i.s.m. K.B.O.V.).
Uitgaven 9 & 10 samen = 820 BF.

Bedrag vooraf te storten op postrek. nr. 290-0455425-31 Museum voor Volkskunde Gent.